

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

**ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЧОЛОВІКІВ, ЯКІ
ЗДІЙСНЮЮТЬ ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО**

Кваліфікаційна робота

На здобуття ступеня вищої освіти «МАГІСТР»

Виконала
студентка 2 курсу 211 групи
Спеціальності 231 Соціальна робота
заочної форми навчання
Освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
Катерина ГРИНИЧЕНКО

Керівник
к.пед.н., доцент Світлана КОПИЛОВА
Рецензент: к.псих.н., доцентка
Наталія ТАВРОВЕЦЬКА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.	8
1.1. Домашнє насильство як соціальна проблема	8
1.2. Напрями протидії домашньому насильству.	14
1.3. . Організаційно-правові механізми соціальної реабілітації кривдника в Україні	19
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ КРИВДНИКІВ	28
2.1. Аналіз факторів у поясненні проявів насильства	28
2.2. Психодинамічні, екологічні й когнітивно- біхевіористичні теорії у поясненні агресивних дій	32
2.3. Узагальнення зарубіжного досвіду соціальної реабілітації чоловіків, які здійснюють домашнє насильство	35
РОЗДІЛ 3. ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЧОЛОВІКІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ..	43
3.1. Роль корекційної програми у соціальній реабілітації кривдників	43
3.2. Авторська програма корекційно-реабілітаційної роботи з кривдниками	55
3.3. Методичні рекомендації щодо корекційно- реабілітаційної роботи з кривдниками на засадах когнітивно-поведінкового підходу	64
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	87
Додаток А. Кодекс Академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету	
Додаток Б. Методи залучення партнерів на різних етапах співпраці	

ВСТУП

В умовах глобалізації соціальних процесів усе більшого значення набуває проблема захисту прав людини. Міжнародна спільнота докладася суттєві зусилля для її вирішення як у розвинених країнах, так і в країнах з перехідною економікою. Проблема насильства у сім'ї є загальносвітовою і різні держави тривалий час відпрацьовують шляхи її подолання. З'являється можливість аналізувати й враховувати досвід багатьох держав, визначати переваги й недоліки різних підходів і на основі порівняльного й критичного аналізу обиратися найбільш оптимальні для України варіанти. Це дозволять у перспективі не тільки побудувати несуперечливу модель запобігання й протидії насильству як соціокультурному феномену, а й поступово й цілеспрямовано вибудовувати підґрунтя для покращення вітчизняного законодавства.

Домашнє насильство може бути розглянуте і як соціальне явище, і як девіантна поведінка, і як соціальна проблема, пов'язана з порушенням прав людини. Попередній аналіз стану домашнього насильства дозволив виявити позитивну динаміку. У 2008 році на профілактичний облік поставлено 66119 осіб, що вчинили насильство у сім'ї, у 2009 – 77945 (усього 93327), а у 2010 – уже 81135 (усього 101133). У 2010 органами внутрішніх справ виявлено 60384 сім'ї, де вчинено насильство. Суб'єктом насильницьких дій переважно виступають чоловіки – 94399 осіб (жінки – 7227), неповнолітні юнаки – 441 (дівчата 66).

На сучасному етапі спостерігається збільшення випадків домашнього насильства. Як зазначає заступниця Міністру внутрішніх справ К.Павліченко, до поліції у 2021 році звернулось на 56% більше громадян, ніж у 2020 році; на 10% складено більше адмінпротоколів; на 19% внесено більше термінових заборонних приписів, на 11% - кривдників, які перебувають на обліку [43]. Такий сплеск насильства у 2020 році пов'язується із поширенням COVID-19.

За повідомленням Національної соціальної сервісної служби у 2020 році зафіксовано понад 211 тисяч звернень про насильство в сім'ї, з яких більше 190 тисяч від жінок. У 2021 році органи та установи, що протидіють домашньому насильству зафіксували більш як 284 тисячі звернень про вчинення домашнього насильства (понад 5000 від дітей). При цьому від жінок надійшло 233210 звернень, а від чоловіків – 45677. За інформацією поліції таких звернень про домашнє насильство зафіксовано 326000 [10].

З урахуванням психотравмуючого впливу війни можна прогнозувати збільшення кількості агресивних проявів у різних формах і сферах життя. Отже, домашнє насильство як соціальне явище й правопорушення матиме тенденцію до поширення.

Відповідно до міжнародних пріоритетів захист сім'ї, а також прав її членів, має бути одним із напрямів державної сімейної політики. На національному рівні вирішенню проблеми домашнього насильства сприяє прийняття законів України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» і «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [29; 30]. Така політика передбачає приділення уваги не тільки підтримці й розвитку сім'ї, а й реабілітаційній роботі з жертвами і кривдниками.

З метою забезпечення соціально-психологічної реабілітації осіб, які зазнають негативного впливу домашнього насильства, передбачено комплекс заходів, які спрямовані на позбавлення від емоційної залежності, невпевненості у собі та формування здатності відстоювати власні права різними способами [50].

Для здійснення комплексної підтримки та соціально-психологічної реабілітації осіб, які потерпають від психологічних, фізичних, економічних та інших наслідків домашнього насильства та / або насильства за ознакою статі, Мінсоцполітики розроблено проект Типової програми для постраждалих осіб. Програмою передбачено

комплекс заходів, спрямованих на позбавлення від емоційної залежності, невпевненості у собі та формування у постраждалої особи здатності відстоювати власну гідність, захищати свої права у приватних стосунках, у тому числі за допомогою уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування [17].

Не менш важливою складовою протидії насильству є соціальна реабілітація кривдників, проведення з ними заходів, спрямованих на зміну насильницької поведінки, формування відповідальності й руйнування негативних стереотипів про соціальні ролі жінок і чоловіків. Водночас, становлення технології соціальної реабілітації кривдників не можна уважати завершеним. Не набули завершеного вигляду організаційно-правові механізми реалізації корекційних програм, не напрацьовано моделі співпраці різних структур щодо формування досвіду ненасильницької поведінки, несистематизовані теоретичні підходи до соціальної роботи з кривдниками.

Для усунення зазначених недоліків дослідниками ведеться пошук у різних напрямках. Питанню соціальної роботи з особами, що здійснюють насильство в сім'ї присвячено роботи О.Бандурки, К.Левченко, І.Трубавіної. Вивченню вітчизняного і міжнародного досвіду запобігання і протидії насильству в сім'ї приділили увагу А.Галай, В.Галай, Л.Головко, В.Муранов, О.Старчук. Теоретичні засади корекції агресивної поведінки висвітило у наукових працях Н.Білоусової, Н.Курносенко, Т.Ломової, В.Рибачука, К.Сергєєвої. Аспект психосоціальної допомоги в роботі з кризовою особистістю розкрито Л.Вольновим, Н.Гуліною.

З урахуванням актуальності проблеми профілактики домашнього насильства і недостатньої уваги до аспекту соціальної реабілітації кривдників, нами обрано тему дослідження: **Технологія соціальної реабілітації чоловіків, які здійснюють домашнє насильство.**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол № 3 від 03.10.2022 р., № 5а від 09.12.2022 р.) і наказом по Херсонському державному університету від 21.11.2022 № 561-Д «Про затвердження тематики кваліфікаційних робіт (проектів) здобувачам другого (магістерського) рівня вищої освіти терміном навчання 1 рік та 4 місяця другого року навчання заочної форми у 2022/2023 навчальному році».

Мета дослідження: виявити можливості удосконалення технології соціальної реабілітації чоловіків, що здійснюють домашнє насильство, яка запроваджується в Україні

Завдання дослідження:

- 1) На основі системного аналізу виявити необхідність і достатність шляхів вирішення проблеми домашнього насильства;
- 2) Проаналізувати організаційно-правові засади соціальної реабілітації кривдників в Україні;
- 3) Узагальнити вітчизняний і зарубіжний досвід організації соціальної реабілітації чоловіків, які здійснюють домашнє насильство;
- 4) Систематизувати теоретичні підходи до здійснення корекції агресивної поведінки людини;
- 5) Обґрунтувати можливості удосконалення технології соціальної реабілітації чоловіків, які здійснюють домашнє насильство.

Об'єкт дослідження: домашнє насильство як соціальна проблема

Предмет дослідження: соціальна реабілітація чоловіків, які здійснюють домашнє насильство

Методи дослідження: системний аналіз – для оцінки необхідності і достатності шляхів протидії домашньому насильству; для оцінки теоретичних підходів щодо впливу на поведінку кривдника, метод аналізу документів – для виявлення організаційно-правових засад соціальної реабілітації кривдників в Україні, метод узагальнення досвіду – для з'ясування способів оптимізації соціальної роботи з кривдниками, моделювання – для розробки рекомендацій щодо оптимізації системи соціальної реабілітації кривдників.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що: вперше не основі системного підходу здійснено аналіз факторів у поясненні проявів насильства, систематизовано теорії, що пояснюють агресивні дії; удосконалено технологію корекційно-реабілітаційної роботи з кривдниками; дістала подальший розвиток проблема реалізації когнітивно-поведінкового підходу у соціальній реабілітації осіб, які здійснюють домашнє насильство.

Практична значущість дослідження: розроблено авторську програму корекційно-реабілітаційної роботи з кривдниками, методичні рекомендації щодо реалізації відповідної роботи на засадах когнітивно-поведінкового підходу. Матеріали роботи можуть бути використані фахівцями кризових центрів, недержавних соціальних служб, які реалізують відповідний напрям соціальної роботи. Також розроблені матеріали можуть бути корисними при підготовці фахівців, залучених до реалізації корекційно-реабілітаційних програм з кривдниками.

Апробація дослідження: Матеріали дослідження обговорювалися на засіданні кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол № 3 від 03.10.2022 р., № 5а від 09.12.2022 р.). Матеріали роботи також опубліковані у вигляді статті: «Узагальнення вітчизняного і зарубіжного досвіду соціальної реабілітації осіб, які здійснюють домашнє насильство» у Альманасі «Магістерські студії». Херсон. ХДУ, 2022.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 3 розділів, 9 підрозділів, висновків та списку використаних джерел, який містить 50 найменувань. Основний текст дослідження викладено на 80 аркушах.

РОЗДІЛ 1

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

1.1. Домашнє насильство як соціальна проблема

Домашнє насильство може бути розглянуте як соціальне явище, соціальна проблема, структурний феномен. Перш ніж перейти до відповідного аналізу, доцільно концептуалізувати зазначене поняття.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про попередження насильства у сім'ї» насильство в сім'ї визначається як «будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю» [15, с.7; 24; 35]. Ознаками насильства є: навмисний характер дій, обмеження прав і свобод, нанесення шкоди. Це дії, які відбуваються у сім'ї і направлені проти її членів. Як такі розглядаються особи, які перебувають у шлюбі (або проживають разом, але у шлюбі не перебувають); діти; особи, які перебувають під опікою/ піклуванням; родичі прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання [24].

Крім терміна «насильство в сім'ї» використовується термін «домашнє насильство». А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка, В.В.Муранова вважають можливим використовувати обидва терміни рівнозначно. Також зустрічається такі поняття як «гендерне насильство» (через те що у більшості випадків насильство у сім'ї пов'язане з відносинами між статями), «сімейне насильство».

В оновленому законодавстві зафіксовано поняття «домашнє насильство». Під ним розуміють «діяння (дії або бездіяльність)

фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [30].

З суспільно-політичної перспективи (з точки зору допомоги жертвам) пропонується розглядати насильство як діяльність/бездіяльність одного із членів сім'ї, спрямовану проти інших членів, використання існуючої (створеної завдяки обставинам) переваги сили (влади), яка позбавляє жертв особистих прав і свобод, стає загрозою для життя і здоров'я, завдає страждань і ушкоджень [15]. Мова йде про специфічну модель поведінки, результатом якої є погіршення фізичного й психічного здоров'я жертви.

У 2011 році підписана Конвенція Ради Європи про запобігання різним формам насильства. Згідно з прийнятим документом «домашнє насильство» – це всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання, або між колишнім чи теперішнім подружжям або партнерами незалежно від того чи проживає (проживав) правопорушник у тому самому місці що й жертва чи ні» [16].

У Великобританії згідно закону від 2004 року домашнім насильством вважається будь-який випадок загрози, насильства та жорстокого поводження (психологічного, фізичного, сексуального, фінансового чи емоційного) між дорослими, які є або були співмешканцями або щодо членів сім'ї, незалежно від статі, сексуальної орієнтації [16, с. 10]. У подальшому (2013) визначення було розширено через розширення кола суб'єктів, які підлягають захистові за законом та

охоплення складом зазначеного злочину примусового контролю у сім'ї [16, с.33].

Розглянуті вище визначення мають правовий характер. Головна увага зосереджується на насильстві як виді агресивної поведінки, яка виявляється у специфічному місці (вдома, у сім'ї) та має небезпечні наслідки. Це не разова дія, а процес, що складається з циклів, які відтворюються і ґрунтуються на стосунках кривдника і жертви. Пріоритетом є зовнішні ознаки даного явища. На внутрішні особливості насильства вказує навмисний характер дій, наявність попереднього наміру, інтенційність. При цьому при виправданні своїх дій кривдники декларують позитивні наміри, а не справжні.

Для розуміння глибинних основ доцільно також звернутись до теоретичної інтерпретації поняття «домашнє насильство».

А.А.Гусейнов [4] цілком слушно звертає увагу на те, що труднощі, пов'язані з визначенням цього поняття, одержують вирішення, якщо: а) не зводити його до зовнішніх проявів; б) помістити його у простір вільної волі і розглядати як одну з різновидностей владно-вольових відносин між людьми. І.Кант у «Критиці здатності судження» (1790) визначав силу як «здатність долати великі перешкоди. Та сама сила називається владою (Gewalt), якщо вона може подолати опір того, що само має силу». По-іншому владу у людських взаємостосунках можна було б визначити як прийняття рішення за іншого, як примноження, посилення однієї волі за рахунок іншої. Насильство є одним із способів, що забезпечують панування, владу людини над людиною. Підстави, в силу яких одна воля панує, має владу над іншою, підмінює її, приймає за неї рішення, можуть бути різними, а саме: а) деяка реальна перевага у стані волі (наприклад, влада батька); б) попередній взаємний договір (наприклад, влада закону і законних правителів); в) насильство (влада окупанта, загарбника, насильника). Отже, насильство – не взагалі примус, не взагалі шкода (збиток) життю і власності, а такий примус і

така шкода (збиток), котрі здійснюються всупереч волі того чи тих, проти кого спрямовані. Насильство є узурпацією свободної волі. Воно є посяганням на свободу людської волі. При такому розумінні поняття насильства дозволяє відрізнити насильство як певну форму суспільних відносин від: а) інстинктивних природних властивостей людини (агресивність, войовничість, плотолюбність); б) інших форм примусу у суспільстві (патерналістського і правового) [40]. Така інтерпретація не викликає заперечень.

Домашнє насильство також може бути розглянуте як соціальна проблема. Проблема домашнього насильства може бути розглянута і в контексті посилення уваги до проблем сім'ї. Це проблема, яка потребує не тільки уваги громадськості, але й виваженої державної політики для її розв'язання.

Про соціальний характер проблеми домашнього насильства свідчить її публічний характер, а також складність. Ознакою посилення уваги громадян до цього явища вважається збільшення кількості звернень до правоохоронних органів. Разом з тим, насильство як соціальна проблема характеризується високим ступенем латентності.

За інформацією Національної поліції України, спостерігається тенденція зменшення кількості заяв та повідомлень від громадян, пов'язаних із насильством у сім'ї, до органів поліції з 127 тис. 478 до 110 тис. 932 – 12,9%. Досудове розслідування розпочато у 3 тис. 164 випадках, а в 80 тис. 842 випадках складено адміністративні протоколи. Водночас доцільно звернути увагу на високу розбіжність у кількості звернень від громадян щодо насильства в сім'ї, відображених у відомчих звітностях Міністерства соціальної політики України й Національної поліції України. Це може бути наслідком відсутності ефективної взаємодії між районними (міськими) державними адміністраціями та органами поліції щодо оперативної передачі та звірки даних про

кількість випадків насильства в сім'ї. Така розбіжність у 2017 році склала 14 тис. 687 звернень [49, с.25].

При розгляді домашнього насильства як соціальної проблеми необхідно звернути увагу не тільки на характеристики динаміки виявів, але й на небезпечні наслідки. Насильство обов'язково пов'язане з нанесенням шкоди, яку у ряді випадків складно довести. Насамперед це стосується емоційних травм і психічної шкоди, а також перетворення людини на «жертву», що характеризується станом беспорядності. Такий стан унеможлиблює адекватну реакцію на насильницькі дії, зумовлює неспроможність жертви до самодопомоги. «Стосунки між кривдником та потерпілою від насильства можна порівняти з процедурою «промивання мізків», коли крок за кроком деформується свідомість жертви. Можна тільки дивуватися, як «геніально» партнер цього деградуючого шлюбного зв'язку проводить свою лінію поведінки, спрямовану на приниження й підпорядкування собі жінки, на зниження в неї почуття цінності власної особистості, на отримання повного контролю над нею. Це явище, коли один із партнерів принижує іншого, і яке має місце у шлюбних зв'язках, можна порівняти з методами, які застосовувались у концтаборах» [15, с.22].

На сучасному етапі науковці цілком виправдано звернули увагу і на небезпечні наслідки домашнього насильства щодо самого кривдника. Він також зазнає негативного впливу власних дій, адже він страждає через брак любові й підтримки близьких людей. Науковці виділяють такі наслідки домашнього насильства для кривдника: 1) ймовірність бути вбитим чи покаліченим підлітками, які намагатимуться захистити матір від нападу батька; статистика свідчить також про зростання кількості самосудів – розправ жінок над своїми сімейними тиранами; 2) ізоляція правопорушника і доставка у відділення поліції (кожен п'ятий випадком із числа викликів міліції, пов'язаних із побутовим насильством, яке, у свою чергу складає третю частину всіх викликів) [15].

Дж.Джилліген пропонує нове розуміння насильства й шляхів протидії йому. На основі аналізу емпіричного матеріалу ним зроблено висновки про доцільність розгляду насильства як проблеми охорони здоров'я, а не тільки морально-правової проблеми. Він керується розумінням здоров'я як стану повного фізичного, розумового і соціального благополуччя, а не відсутності. Доцільним є звернути увагу на зв'язок насильства і здоров'я. Насильство, так само як і патологія чи хвороба може призвести до порушень життєдіяльності, інвалідності, смерті або навіть до знищення індивіда і людства як біологічного виду. Насильство є симптомом патології нападника. Воно не тільки травмує жертву, але збільшує ризик травмування чи смерті нападника, адже його агресія викликає протидію з боку тих, на кого здійснено напад. Спостереження показали, що тривалість життя людей, які часто вдаються до насильства, більш коротка порівняно з тривалістю життя неагресивних людей. Це є одним із доказів того, що насильство є проявом хвороби [41, с.40]. Отже, протидіяти насильству означає запобігати одразу двом формам насильства.

Маючи соціальний характер, проблема домашнього насильства зумовлює необхідність побудови відповідної державної соціальної політики. Феномен насильства має бути розглянутий з точки зору суспільно-політичної – як структурний (соціокультурний) феномен.

Необхідність пошуку шляхів вирішення проблеми насильства на сучасному етапі розвитку України пов'язана з тенденціями демократизації, усвідомлення важливості дотримання прав людини. Насильство в сім'ї є одним із проявів порушення прав людини. Мова йде про право на життя і фізичну недоторканність, право на здоровий і безпечний розвиток, право на свободу від дискримінації за ознакою статі. Україна взяла на себе зобов'язання щодо захисту прав людей, у тому числі від домашнього насильства, ратифікувавши низку міжнародних документів.

«Це не особиста справа кривдника, а проблема, що потребує загальної уваги й конкретної державної політики для її зменшення. Насильство в сім'ї є серйозним порушенням прав людини, які держава має відстоювати і захищати... Проблема домашнього насильства повинна вирішуватись з урахуванням її багато вимірності, базуючись на реальній ситуації в країні» [15, с.6].

Такої ж точки зору дотримуються автори методичного посібника для фахівців, які упроваджують корекційні програми для кривдників. Вони пов'язують суть насильства з порушенням, насамперед, особистих прав і свобод конкретної людини. Кривдники нав'язують свою волю й правила замість її особистих прав. Причому насильство є таким порушенням прав, що унеможливорює самозахист через асиметрію сил, переваги одної сторони над іншою. Така перевага має фізичний, матеріальний, емоційний характер. Результатом є поневолення людини, потрапляння в пастку, виконання нею чужої волі й правил. Через біологічну природу чоловіки виявляються більш сильними ніж жінки [15, с.8]. Але інші переваги мають соціальний, а не біологічний характер.

Сучасними дослідниками протидія насильству у сім'ї розглядається як один із найважливіших напрямів суспільного розвитку, як проблема захисту прав людини, насамперед, прав жінок. Це зумовлює необхідність упровадження правових засобів її розв'язання [16, с.16]

1.2. Напрями протидії домашньому насильству

Становлення практики протидії домашньому насильству в Україні багато в чому визначається вимогами міжнародних конвенцій, а також прийняттям до уваги зарубіжного досвіду. Активність держави у вирішенні проблеми домашнього насильства в Україні, насамперед, пов'язана із реалізацією міжнародних зобов'язань. Наприклад,

відповідно до 4-ї Всесвітньої Конференції зі становища жінок (Пекінська конференція, 1995), виділено 12 проблемних галузей. Основними серед них є дотримання прав жінок (у контексті основних прав і свобод людини), залучення жінок до прийняття рішень на всіх рівнях, забезпечення рівних можливостей на ринку праці, охорона здоров'я та запобігання насильству в сім'ї. Завдяки впливу міжнародних організацій відбулось створення вітчизняного механізму моніторингу становища жінок, а також розвиток взаємодії громадських організацій з державними структурами і правоохоронними органами щодо протидії домашньому насильству.

З урахуванням міжнародного досвіду встановлено, що в основі національної стратегії боротьби з домашнім насильством має лежати спеціалізований закон. Він має визначати органи та інститути, відповідальні за втілення у життя державної політики; упорядковувати профілактичні й захисні заходи протидії й запобігання насильству; передбачати санкції відносно правопорушника й заходи підтримки жертви насильства. У 2000-і роки здійснені спроби прийняття законодавства з попередження насильства у сім'ї [35], а у 2018 році воно було оновлене [30].

Важливу функцію у подоланні насильства як соціальної проблеми здійснює держава. Її завданням є: проведення нагляду за виконанням вітчизняного законодавства у відповідній сфері (закони «Про запобігання і протидію домашньому насильству», «Про рівні права і можливості жінок і чоловіків» тощо); розширення нормативного забезпечення захисту прав жінок в Україні; уможливлення компетентного реагування органів держави на потреби постраждалої особи й реалізацію її прав; створення законодавчої бази щодо вирішення питань тимчасового відселення домашніх кривдників; забезпечення державної фінансової і технічної підтримки недержавних організацій, які проводять превентивні й просвітницькі заходи [15]. Також у

методичних рекомендаціях віднесено до функцій держави необхідність проведення навчальних курсів із проблем насильства в сім'ї для суб'єктів: юристів, правоохоронців, представників соціальної, освітньої й медичної сфери, ЗМІ; проведення навчальних програм з жінками з метою ознайомлення і з своїми правами й системою їх захисту; створення спеціалізованих центрів і притулків для надання комплексної допомоги постраждалим від насильства [15]. Уважаємо таке бачення дискусійним.

Перелік суспільних програм, виділених як такі, що необхідні для вирішення проблеми домашнього насильства дозволяє зрозуміти системний характер діяльності суб'єктів профілактичної діяльності, багатоаспектність їхньої роботи. Такі програми мають передбачати: регулярне проведення соціологічних досліджень (з оцінкою заподіяної шкоди від насильства для суспільства); інформування громадської про проблему насильства; систематичне проведення інформаційно-просвітницьких заходів, насамперед, для молоді; формування суспільної думки про неприпустимість насильства; забезпечення роботи психологічних консультацій, кризових центрів для потерпілих від насильства; збільшення кількості фахівців, компетентних у налагодженні партнерських стосунків між суб'єктами у сфері протидії насильству в сім'ї; залучення соціальних інституцій до співпраці; упровадження системи відселення домашніх агресорів (тимчасового чи постійного); розробку програми просвіти, психокорекції, консультування постраждалих (членів сім'ї) [15, с.30].

Правове регулювання має бути комплексним: удосконалення карного й кримінально-процесуального законодавства, спеціального закону проти домашнього насильства й створення міжвідомчого механізму взаємодії державних органів з профілактики домашнього насильства [8].

У 1993 році завдяки ініціативі правозахисних організацій запроваджено національну просвітницьку кампанію проти насильства у сім'ї.

Пряме реагування на проблему, перш за все, передбачає організацію надання допомоги жертвам насильства.

У методичному посібнику для фахівців, які впроваджують корекційні програми для кривдників, виділяється три стратегії боротьби з домашнім насильством: пряме реагування на проблеми, які спричинені насильством в сім'ї; зміна цінностей й норм поведінки, які властивих членам суспільства й соціальним інституціям; поліпшення законодавства, механізмів реалізації й нагляду за його виконанням [15, с.27-28].

Важливе значення має притягнення кривдника до відповідальності. Осмислення досвіду протидії насильству показує недостатність орієнтації лише на каральну функцію закону. Останнім часом усе частіше теоретики й практики звертають увагу на необхідність зміни моделі поведінки кривдника. Це може відбуватись як шляхом уведення нормативних вимог, так і через упровадження корекційних програм.

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (2001) передбачав низку заходів з попередження насильства в сім'ї, а саме: офіційне попередження стосовно неприпустимості вчинення насильства в сім'ї; узяття на профілактичний облік членів сім'ї, що здійснили сімейне насильство; захисний припис; стягнення коштів на утримання жертв насильства у спеціалізованих установах для жертв насильстві в сім'ї. Законом був запроваджений інститут захисного припису, що є новацією для України. Це запобіжний захід, який передбачає, що особі, якій він винесений може бути заборонено: чинити конкретні акти насильства; отримувати інформацію про місце перебування жертви; розшукувати жертву, якщо вона за бажанням перебуває у місці, що

невідоме кривднику; відвідувати жертву, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї; вести телефонні переговори з жертвою насильства. Такі обмеження встановлюються на термін до 90 діб з дня погодження захисного припису з прокурором. Захисний припис може бути винесений до осудної особи лише після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства. Припис виносить дільничний інспектор міліції (працівник кримінальної служби у справах дітей) за погодженням з начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором. Захисний припис не підлягає погодженню у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину [35].

Відповідно до закону України «Про запобігання і протидію домашньому насильству» передбачений оновлений перелік спеціальних заходів щодо протидії насильству, у тому числі: терміновий заборонний припис стосовно кривдника; обмежувальний припис стосовно кривдника; взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; направлення кривдника на проходження програми для кривдників [30, ст..24]

Згідно з ч. 3 ст. 10 Закону України у разі вчинення кривдником насильства після отримання офіційного попередження про неприпустимість таких дій, ця особа направляється до кризового центру для проходження корекційної програми. Для такої особи проходження корекційної програми є обов'язковим. Згідно з ст.1 під корекційними програмами розуміють «програми, спрямовані на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї» [30]. Якщо спочатку мова йшла про корекційну програму, то в оновленому законодавстві передбачено проходження «програми для кривдника».

Одним із аспектів протидії насильству є робота з особами, які здійснили насильство в сім'ї, вжиття заходів для впливу на поведінку

тих, хто здійснює домашнє насильство. Розлучення із жертвою насильства не гарантує припинення агресивних дій. Повторене одруження з великою ймовірністю приводить до подальшого відтворення перерваного циклу. Цей напрям діяльності допомагає кривдникам усвідомити власну модель поведінки, її насильницький характер (агресивні прояви), а також задуматись над витоками та причинами. Передбачається, що тривала корекція поведінки особи, яка вчинила насильство, забезпечить зміну свідомості, отже, допоможе змінити модель поведінки. Результатом буде можливість подальшого налагодження партнерських стосунків з попередньою й майбутньою сім'ями. Доцільно залучати до реалізації заходів із протидії домашньому насильству громадські організації, підтримувати діяльність та сприяти подальшому розвитку мережі «Чоловіки проти насильства».

1.3. Організаційно-правові механізми соціальної реабілітації кривдника в Україні

Направлення кривдників на проходження спеціальних програм належить до одного з чотирьох спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству (ст. 24). Для встановлення наявних суспільних ресурсів, необхідних для вирішення проблеми соціальної реабілітації кривдників в Україні, виникає необхідність огляду організаційно-правових засад протидії домашньому насильству. Проаналізуємо повноваження різних суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству щодо організації процесу проходження таких програм.

Реалізація державної політики у сфері вирішення проблеми домашнього насильства забезпечується центральним органом виконавчої влади шляхом підготовки фахівців у сфері запобігання й протидії насильству. Переважно його діяльність має звітно-контрольний характер (створення реєстру випадків, контроль за діяльністю служб

підтримки постраждалих, проведення соціологічних досліджень, удосконалення статистичного звіту, ведення обліку даних про діяльність соціальних служб). Функцію розробки й затвердження уніфікованих програм для кривдників здійснює центральний орган виконавчої влади, відповідальний за формування державної політики у відповідній сфері. Важливо звернути увагу на те, що ці програми мають враховувати вік, стан здоров'я і стать кривдника.

Повноваження уповноважених підрозділів органів Національної поліції у сфері соціальної реабілітації кривдника визначаються статтею 10. Мова йде про «здійснення контролю за виконанням кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії; взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи в порядку, визначеному законодавством».

Органи внутрішніх справ направляють осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до центрів\організацій\структур для проходження корекційної програми; у триденний термін надсилають до закладу чи установи, в яких проводять корекційні програми, повідомлення про направлення особи для проходження корекційної програми. Якщо до ОВС надходить інформація щодо невідвідання особою корекційної програми, вони вживають заходи, передбачені ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення;

Значущим в аспекті реалізації соціальної роботи з кривдником є забезпечення розроблення й виконання регіональних програм у сфері протидії насильству. Цю функцію реалізують місцеві державні адміністрації; також вони забезпечують координацію діяльності і взаємодії суб'єктів на регіональному рівні.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» за спеціально уповноваженим органом у сфері запобігання і протидії домашньому насильству, який диференційований за чотирма рівнями, *закріплено низку функцій*. Основним суб'єктом у

сфері запобігання й протидії домашньому насильству є структурні підрозділи з питань сім'ї. Вони виступають як виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад, відповідальних за вирішення проблеми домашнього насильства. Ці підрозділи забезпечують надання соціальних послуг у межах адміністративно-територіальної одиниці, у тому числі застосовуючи механізм соціального замовлення; також вони беруть участь у підготовці фахівців-виконавців програм для кривдників (функцію забезпечення підготовки таких фахівців реалізує вищестоящих орган). Постає питання, чи може розглядатись реалізація програм для кривдників як надання соціальної послуги?

У попередньому законі «Про попередження насильства у сім'ї» мова йшла про організацію уповноваженим органом у сфері запобігання й протидії домашньому насильству проходження кривдником корекційної програми. Було підкреслено реабілітаційну спрямованість корекційних програм, а також прописано дії у разі ухилення без поважних причин від проходження корекційної програми (зокрема, надання письмового повідомлення до органів внутрішніх справ тими, хто здійснює реалізацію програми) [15, с.30; 35].

На нашу думку у цьому законі було більш однозначно прописано механізм роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї (хоча його й не можна визнати цілком досконалим). Зокрема, було вказано, що направлення особі для проходження корекційної програми надає поліція; таке ж направлення надходить до управління у справах сім'ї, молоді та спорту, яке забезпечує формування групи клієнтів для проведення групової та індивідуальної роботи, а також інформує кривдника про наслідки невідвідування програми. Це управління залучає для надання відповідних послуг фахівців кризових центрів, а також координує підготовку фахівців для упровадження корекційних програм та залучається до формування їх складу. У випадку

проходження кривдником корекційної програми, кризові центри надсилають повідомлення в управління. При цьому управління у справах сім'ї, молоді та спорту сприяє роботі кризового центру шляхом забезпечення постійного приміщення для проведення корекційних програм з урахуванням організаційних і матеріально-технічних можливостей громад.

Діяльність кризових центрів щодо реалізації корекційних програм не можна уважати достатньо врегульованою. Законом передбачено, що у разі вчинення особою насильства в сім'ї, після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, ця особа направляється до *кризового центру* для проходження корекційної програми. Діяльність кризових центрів регулюється Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» і наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 10.06.2009 № 1977 «Про Примірне положення про Кризовий центр для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення». Кризові центри є одною з інституцій протидії насильству в сім'ї, яка реалізує корекційні програми для кривдників. За поданням уповноваженого органу виконавчої влади з питань попередження домашнього насильства місцевими державними адміністраціями відповідно до потреб регіону створюються кризові центри. Вони також можуть також створюватися органами місцевого самоврядування, благодійними фондами, об'єднаннями громадян і реєструватись в установленому порядку.

У контексті запровадження корекційних програм працівники кризових центрів здійснюють прийом кривдників для проходження корекційної програми; розробляють такі програми та організують їх проходження; повідомляють членів проблемних сімей про права, заходи і послуги, якими можна скористатися; повідомляють службу дільничних інспекторів міліції/кримінальну міліцію у справах дітей про виявлені

факти загрози застосування домашнього насильства або факти його вчинення; узагальнюють причини й умови проявів насильства; проводять просвітницьку й виховну роботу з питань попередження насильства у співпраці із ЗМІ й громадськими організаціями.

Аналіз практики функціонування кризових центрів переконує в їх недостатній кількості. Це є результатом того, що їх створення пов'язане зі значними організаційними, технічними та методичними труднощами. Як альтернатива, науковцями пропонується для впровадження корекційних програм створювати районні ресурсні центри протидії насильству в сім'ї, які матимуть осередки у вигляді спеціалізованих формувань на базі центрів медико-соціальної реабілітації, центрів соціально-психологічної допомоги дітям, навчальних закладів, медичних установ, громадських організацій тощо. Ресурсний центр об'єднає фахівців, пов'язаних із соціальною роботою та попередженням насильства в сім'ї, які зможуть оперативно організувати та проводити корекційну роботу з особами, що вчинили насильство в сім'ї. Крім того, по мірі вдосконалення законодавства України в сфері попередження насильства в сім'ї функції кризового центру, зокрема в частині реалізації корекційних програм, можуть бути передані іншим установам та закладам (в тому числі, спеціально створеним для роботи з кривдниками та підготовки фахівців із проведення корекційних програм) [9, с.11-12].

До проведення корекційних програм з особами, які вчиняють домашнє насильство, можуть залучатися і інші суб'єкти, які надають соціальні послуги сім'ям у складних життєвих обставинах. Суб'єктом корекційної роботи за спеціальною програмою є мультидисциплінарна команда, до якої залучаються фахівці різного профілю (спеціалісти центрів соціальних служб, працівники закладів освіти й охорони здоров'я; спеціалісти центрів медико-соціальної реабілітації, соціально-психологічної реабілітації дітей, центрів практичної психології й соціальної роботи, центрів практичної психології МВС, служби у

справах дітей, притулків, працівників територіальних центрів допомоги самотнім непрацездатним громадянам і особам похилого віку; представників громадських організацій, інших осіб з достатньою кваліфікацією (психологів, соціальних педагогів, медичних працівників тощо).

Відповідно до оновленого законодавства функцію протидії й запобігання домашньому насильству виконує структурний підрозділ у справах сім'ї. На цьому рівні розробляються й затверджуються методичні рекомендації щодо реалізації, створюється банк даних про місцеві державні та неурядові організації, установи й заклади, які працюють у сфері попередження насильства в сім'ї; визначається потреба регіону в створенні спеціалізованих установ [30].

Виконання програм для кривдників забезпечується місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування. Направлення на проходження такої програми здійснює суд. Термін такої програми коливається у межах від трьох місяців до одного року. Також передбачена можливість відвідувати таку програму на добровільній основі. Контроль за явкою й проходженням програми здійснює підрозділ у справах сім'ї. У разі виявлення ухилення направляється повідомлення до відповідальних органів Національної поліції.

Відповідно до попереднього закону [35] функцію реалізації корекційних програм виконували кризові центри. Тепер виконання програм для кривдників може здійснюватись за участі заінтересованих суб'єктів (стаття 17). Як такі можуть виступати «підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські об'єднання, іноземні неурядові організації, фізичні особи - підприємці, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги» [35]. Вони залучаються суб'єктами, які реалізують заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

Специфічну функцію у соціальній роботі з кривдниками відіграють центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Важливим аспектом реалізації корекційних заходів щодо кривдника є робота із членами його родини, яка є суттєвою умовою подолання негативної сімейної ситуації, а також ресурсом для виходу з небажаних обставин. Зважаючи на це, фахівці структурних підрозділів у справах сім'ї залучають центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді до соціального інспектування такої сім'ї, вивчення її життєдіяльності, оцінки її наявного стану й ресурсного потенціалу, первинної діагностики особистості агресора та інших членів сім'ї тощо. Отримані відомості передаються, за необхідності, фахівцю центру/структури/організації, який безпосередньо реалізує корекційну програму.

Оскільки центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюють соціальний супровід сімей, де мають місце випадки вчинення насильства (існує загроза його вчинення), виникають підстави для їх залучення до роботи з особою, яка вчинила насильство. З урахуванням міжнародного досвіду позитивне значення має їх включення до роботи у складні посткорекційної групи взаємодопомоги.

Для досягнення захисту прав членів родини потрібно об'єднання зусиль різних суб'єктів соціальної роботи, в першу чергу, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей, дільничних інспекторів міліції, кримінальної міліції у справах дітей, шкільних соціальних педагогів і психологів, НДО. Оскільки проблема насильницької поведінки – багатоаспектна, то і подолання її ми пов'язуємо з наданням комплексу соціальних послуг – психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, правових, соціально-медичних тощо.

На основі узагальнення практики організації діяльності з протидії домашньому насильству, слід окреслити ряд проблем. Як зазначають науковці, кризових центрів для членів сімей, в яких вчинено насильство,

в Україні протягом 2010-2011 років не існувало. Є коло установ, які серед своїх основних функцій надають допомогу в тому числі й особам, постраждалим від насильства в сім'ї, а також у деякій мірі працюють з кривдниками. Саме через це пропонується функції кризового центру, зокрема в частині реалізації корекційних програм, передати центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, іншим установам і закладам (у тому числі, спеціально створеним для роботи з кривдниками та підготовки фахівців із проведення корекційних програм), громадським організаціям тощо 39 [15].

Експерти Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів, відмічають також і бездіяльність відповідних соціальних служб, які на сьогодні перетворились в бюрократичні заклади, що здійснюють лише формальний облік та переписку. Практична робота ними не здійснюється. Необхідна негайна їх реструктуризація з метою забезпечення проведення ними об'єктивної соціальної інспекції, ефективного соціального супроводу такої категорії сімей та впровадження освітніх, корекційних і реабілітаційних програм для відповідних категорій осіб [23].

Ще одна проблема пов'язана з тим, що на даний момент корекційні програми не розглядаються ані як різновид соціальної роботи, ані як альтернативні санкції (види покарання). Віднесення корекційних програм до соціальної роботи передбачає їх здійснення на основі принципу прийняття послуг, що не зовсім відповідає сутті корекційних програм, які мають здійснюватися в ситуації, коли негативна діяльність особи спрямована не на себе, а на інших членів родини. Законодавство ж про альтернативні види стягнень та покарань не набуло завершеного вигляду і потребує свого розвитку.

Таким чином, важливими напрямками сучасної державної політики у сфері попередження та протидії насильства в сім'ї є інформування

громадськості, просвіта, навчання; створення ефективної системи надання допомоги та захист потерпілих; покращення взаємодії між усіма структурами, які залучені до протидії насильства в сім'ї та надання допомоги потерпілим на національному, обласному та районному рівнях, підвищення ефективності правоохоронних дій та судового переслідування порушників; робота з кривдниками, термінове підвищення кваліфікації серед державних службовців, залучених до протидії насильству в сім'ї, формування в суспільстві неприйняття насильства як форми вирішення конфліктів, формування механізму підтримки громадських організацій, перш за все фінансової.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ КРИВДНИКІВ

2.1. Аналіз факторів у поясненні проявів насильства

Для розробки ефективних шляхів протидії насильству виникає необхідність пояснення його проявів. Для отримання можливості протидії насильству виникає необхідність усвідомлення того, чому і як воно відбувається.

Існують різні підходи до виділення чинників насильства. Одні автори акцентують увагу на пошуку причин насильства, інші – розробляють кримінологічну характеристику насильника, намагаючись таким чином зрозуміти джерела антисоціальних проявів, треті – узагальнюють досвід для виділення значущих чинників. На нашу думку, існування різних підходів посилює неоднозначність, що змушує застосувати факторний аналіз для систематизації чинників насильства.

При виконанні цього завдання використовуємо модель факторів О.Петрущика, який виділяє об'єктивний і суб'єктивний, особистісний і людський фактори [30].

Т.Семигіна дає оцінку теоріям чинників жорстокого поводження з дітьми. Вони приходять до висновку про їх поділ на психологічні та соціальні. У прийнятій нами класифікації такий поділ відповідає особистісному й суб'єктивному факторам.

Як психологічні чинники розглядаються схильність до насильства у батьків та особливості дітей, які можуть провокувати жорстоке поводження. Наприклад, схильність батьків до жорстокого поводження з дітьми може бути пов'язана із вживанням алкоголю чи наркотиків, психічними розладами, відсутністю самоконтролю, низькою самооцінкою. Такий тип поведінки з великою ймовірністю може

слугувати способом самоствердження за рахунок слабкості іншого. Доведено, що наявність у дитинстві власного досвіду жорстокого поводження є фактором ризику: батьки схильні «виховувати» своїх дітей так, як виховувати їх самих. Особливостями дітей, що провокують жорстоке поводження з боку дорослих, можуть бути: хворобливість, небажаність, недоношеність дитини, а також наявність фізичних чи розумових вад, відсутність контролю над власним життям, що робить їх більш залежними від батьків.

Серед числа соціальних чинників насильства, на думку Т.Семигіної, найчастіше фігурують такі: культурні норми, бідність, безробіття, соціальна ізоляція, низький освітній рівень тощо. До соціальних чинників ризику також відносять відсутність підтримки одного з подружжя, недостатність часу для виховання дитини через надмірну зайнятість батьків, низький рівень освіти, житлові проблеми, безробіття, бідність. До соціальних факторів також віднесено соціально-демографічні характеристики сімей (відсутність одного з батьків, наявність мачухи чи вітчима [41]).

При розгляді кримінологічної характеристики насильства в сім'ї, окремо виділяються причини, що обумовлюють дане негативне явище. пропонується їх можна об'єднати у чотири групи [15].

Соціальні причини, пов'язані із патріархальною культурою суспільства, гендерними стереотипами, нерівномірним розподілом влади між представниками різних статей, примітивними уявленнями про ролі жінок у сім'ї, високим рівнем алкоголізації й наркотизації населення. Пріоритетне значення серед цих чинників має стереотип домінуючої позиції чоловіків у суспільстві, патріархальний характер культурних норм. Джерела насильства містяться у соціальній структурі, прийнятих цінностях, традиціях, звичаях і поглядах на ролі чоловіків і жінок.

До числа психологічних чинників віднесено психічні розлади, захворювання нервової системи, високий рівень агресії, депресивні

стани, негативний досвід дитинства (перенесені психологічні травми), низька самооцінка.

Фізіологічні причини пов'язані із наявністю генетичних і біологічних аномалій, які виражаються у сексуальних розладах, вадах зовнішності, які є джерелом виникнення комплексів неповноцінності, отже, зумовлюють прагнення їх компенсувати за рахунок оточення.

Дія економічних чинників пов'язані зі зниженням рівня життя, безробіттям, соціально-побутовою невлаштованістю, фінансовою нестабільністю. До цієї групи слід віднести побутові умови сім'ї, у тому числі характеристику житлового приміщення та рівень його комфортності [3, с. 9].

У запропонованій класифікації дія соціальних чинників лежить у суспільно-культурній площині, у площині суспільної свідомості, що дозволяє розглядати ці чинники як особистісні. На нашу думку, дії соціальних чинників відповідає суб'єктивний фактор. Він пов'язаний із характером відносин у сім'ї, способом вирішення конфліктів у ній. Так, демократичний тип відносин виключає можливість насильства, забезпечуючи підґрунтя для вирішення конфліктів через обговорення проблем, домовленості, консенсус. І.Трубавіна до числа соціальних чинників віднесла напруження й конфлікти, наявність зразків насильства у суспільстві, роль ЗМІ у пропагуванні насильства як моделі поведінки.

Дія суб'єктивного чинника також може виражатись у боротьбі подружжя за лідерство. Суперечності можуть виникати через розподіл сімейного бюджету, домашніх обов'язків, право приймати рішення з важливих питань

І.Малкіна-Пих зосереджує увагу на особистісних властивостях чоловіків та історії їхнього життя, отже, мова йде про особистісний факторі. До числа цих чинників віднесено: модель сім'ї, у якій батько бив матір та/або батьки били дитину; домінування традиційних поглядів на ролі жінок і чоловіків, високий рівень тривожності з приводу

домінуючого становища; систематичне вживання алкоголю, хибна впевненість у тому, що жінка має жертвну поведінку й нездатна розірвати стосунки; низький рівень самоконтролю й самосвідомості, нездатність до прийняття відповідальності за свої дії; постійний стрес, зумовлений економічними й побутовими причинами; наміри завдати шкоди іншим, психопатія [14].

Г.Мустафаєв, І.Довгаль вважають, що домінантною причиною домашнього насильства слід уважати гендерні установки. Мова йде про традиції, звичаї, які історично склалися й транслиувались від покоління до покоління (об'єктивний фактор). Витоки домашнього насильства пов'язані зі звичаями суспільства, системою норм та правил, які диктують для чоловіків і жінок визначену поведінку. При цьому держава підтримує й винагороджує тих, хто цих правил дотримується, а також карає за відступ від них. Тому насильницька поведінка є наслідком традиційного виховання, при якому агресія чоловіків розглядається як прийнятний спосіб вирішення проблем. Тому хлопчиків вчать бути наполегливими у досягненні мети, у деякій мірі й агресивними. У протилежність їм дівчат приваюють до обмеження власних бажань та інтересів. Також відмічається значна міфологізація свідомості жінок і чоловіків. Витоками нерівності статей є історичний розподіл праці, у якому за чоловіками закріплено функцію захисника, годувальника, а за жінкою – виховательки, піклувальниці. Він відповідає традиційній патріархальній системі. Звідси й відповідна модель поведінки: традиційний розподіл статевих ролей: чоловік – лідер, організатор та керівник у сім'ї та суспільстві, жінка – виконавиця, охоронниця сімейного вогнища [15, с.11-12].

І.Трубавіна також пропонує власне бачення сукупності чинників, що зумовлюють насильство. До їх числа включено соціальні, економічні, психологічні, педагогічні, соціально-педагогічні, правові, політичні, соціально-медичні, фізіологічні та медичні. Якщо

психологічні чинники пов'язані із потребами, мотивами й стереотипами поведінки, то педагогічні ґрунтуються на відсутності правової, моральної, естетичної, економічної, трудової й громадянської культури. Як специфічну виділено групу соціально-педагогічних чинників, які пов'язана з відсутністю усвідомленого батьківства, руйнуванням сімейних цінностей, відсутністю моделі сімейного життя, що ґрунтується на засадах прав людини й гендерної рівності. Політичними чинниками є прихильність гендерним стереотипам й недостатня увага у політиці, питанням сім'ї, материнства, дитинства й гендерної рівності. Серед чинників медичного характеру виділено дві групи: медико-фізіологічну (хвороби нервової системи, порушення гормонального фону й швидкості реакцій, прийняття збуджуючих ліків) і соціально-медичну (порушення у сфері репродуктивної культури, різні види залежної поведінки тощо) [41].

Таким чином, насильство у сім'ї слід розглядати як складний феномен, що складається й відтворюється під впливом низки чинників: об'єктивного (освіта, політика, закони, відтворення нормативно заданих ролей), суб'єктивного (тип відношень у сім'ї, батьківські практики), особистісного (особливості особистості кривдника й жертви) й людського (безробіття, побутові умови тощо).

2.2. Психодинамічні, екологічні й когнітивно-біхевіористичні теорії у поясненні агресивних дій

Спектр теорій, які пояснюють насильство у сім'ї, достатньо широкий. Для розуміння проблеми виникає необхідність доповнення аналізу факторів аналізом існуючих теорій.

І.Подласий виділяє такі підходи до корекційно-профілактичної та корекційно-реабілітаційної роботи: психоаналітичний, когнітивно-поведінковий (біхевіоральний), гуманістичний [27].

На думку І.Трубавіної, теоріями насильства в сім'ї є: ситуаційна, соціальних змін, символічної взаємодії, кожна з яких не існує на практиці окремо, доповнює друг друга в залежності від ситуації та особистості кривдника [41, с.29].

Гуманістичний підхід представлений концепцією К.Роджерса, засновника клієнт-центрованого консультування. Метою такого консультування є усунення бар'єрів, що заважають людині жити повним вільним життям, бути задоволеним своєю долею, жити у відповідності зі своєю внутрішньою людською природою, бути повноцінною особистістю. Корекційно-реабілітаційна робота має бути направлена на зміну негативного сприйняття Я-концепції клієнтів, відновлення конгруентності. Умовою досягнення цього є: встановлення психологічного контакту; 2) наявність стану не конгруентності, вразливості, стривоженості; 3) конгруентність або інтегрованість консультанта у відношення; 4) безумовно позитивне ставлення до клієнта; 5) емпатійне розуміння системи поглядів клієнта; 6) уміння адекватно до нести до клієнта емпатійне розуміння його та безумовно позитивні відношення. Ефективність такого консультування визначається якістю міжособистісного спілкування [38].

Польський психолог Єжі Маллібруда у дослідженні «Обличчя насильства» виділяє дві форми насильства – гарячу й холодну. Це не одноразова дія. Це процес, що складається з циклів насильства, які тримаються на продовженні стосунків потерпілої і кривдника [15, с.9]. Гаряча форма насильства. Біля витоків гарячого форми насильства лежить оскаженіння – трохи динамічне, переповнене емоціями явище розриву емоційної оболонки, котра до певної межі стримує відчуття, породжені найчастіше фрустрацією та безсиллям. Оскаженіння є скупченням акумульованих і вже нестримуваних почуттів гніву й люті, є потужною, темною і сліпою силою, яка може опанувати людиною, руйнуючи різні його моральні бар'єри, ламаючи гальма та заслони.

Холодна форма насильства часто виражається у реалізації деякого сценарію насильства, що базується на звичаях і культурі, які представлені у психології кожного. Людина реалізує ментальний сценарій насильства, який має «розумовий» характер. Він представляє фіксований зразок вчинків/, якого вона навчилася, скоріше у повсякденних практиках. В цьому випадку емоційна складова не є домінуючою, гнів відсутній. Важливо, що й прагнення завдати шкоди також немає, адже людина просто реалізує приписану роль, яка передбачає вторгнення на чужу територію, можливо навіть і нехтування правами і свободами іншої людини. Найчастіше така поведінка вважається виправданою і нормальною.

Одною з популярних є екологічна теорія насильства У.Бронфенбреннера. В її основі лежить уявлення про те, що буття людини визначається системами, до яких вона включена, а також специфікою впливу систем одна на одну. Можна виділити три рівні систем.

У макросистемі джерелом насильства стають переконання й культурні цінності, які містять: концепцію влади і слухняності; дозвіл на застосування сили для вирішення конфліктів; прийняте розуміння ролей та відповідальності у сім'ї. Відповідно до суспільних переконань, одруження узаконює право власності на жінку. Влада надає привілеї й дозволяє висувати вимоги, що виправдовує дії кривдника. Він реалізує те, що пропонує культурний контекст.

На рівні екосистеми слід виділити: інституційне узаконення насильства, агресивні зразки, повторну віктимізацію. «Агресивні зразки демонструють дитині її батьки. Прояви насильства присутні скрізь: у навчальних закладах, соціальних інституціях, повсякденному спілкуванні. Діти привчаються жити за законами тоталітарної системи. Тренінг насильства закріплюється в армії; агресивні взірці нав'язуються

ЗМІ. При укладанні шлюбу юнаки реалізують те, чому навчило їх життя» [15].

На рівні мікросистеми слід взяти до уваги особистісну історію, засвоєні практики розв'язування конфліктів силовим шляхом, авторитарний стиль сімейного виховання; низька самооцінка й ізоляція. На індивідуальному рівні, що пов'язаний із перетворенням на внутрішній світ того, що визначатиме насильницький спосіб життя, виділяють чотири особистісні виміри: поведінковий, пізнавальний, інтерперсональний, психодинамічний [15].

Таким чином, у поясненні феномену насильства відображено різні аспекти: екологічний, індивідуальний, соціальний, суспільно-культурний.

2.3. Узагальнення зарубіжного досвіду соціальної реабілітації чоловіків, які здійснюють домашнє насильство

На сучасному етапі розвитку суспільства як спосіб вирішення проблем, що постають, може бути використаний метод вивчення міжнародного досвіду. Колектив авторів посібника [16] наголошує на важливості цього методу у зв'язку з необхідністю створення в Україні стандарту роботи з особами, які вчинили насильство. Такий документ має поєднувати організаційні, змістові, методичні сторони створення й реалізації корекційних програм для осіб різного віку. Хочемо підкреслити, що, відповідно до законодавства, мова повинна йти не тільки про врахування віку, а й стану здоров'я та статі [30]. У всій Європі проведені серйозні реформи щодо протидії насильству. Оскільки 85% домашнього насильства здійснюється чоловіками, ми акцентуємо увагу саме на програмах для представників чоловічої статі.

Колектив авторів (О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка, В. В. Муранова та ін.) у 2014 році узагальнили міжнародний досвід

попередження та протидії домашнього насильства. Цей досвід систематизовано за територіальною ознакою. Зокрема, проаналізовано досвід протидії домашнього насильства у розвинутих країнах континентальної Європи, у країнах Східної Європи, а також у країнах пострадянського табору.

Країни пострадянського табору мають значне відставання у реалізації моделей протидії насильству в сім'ї. З метою профілактики» органи внутрішніх справ у взаємодії з закладами освіти, охорони здоров'я, праці, зайнятості та соціального захисту спільно з житлово-експлуатаційними службами проводяться заходи щодо виявлення фактів насильства в сім'ї та громадян, що їх здійснюють та у межах своїх компетенцій здійснюють підготовку матеріалів для притягнення громадян, які допускають насильство в сім'ї, до адміністративної або кримінальної відповідальності» [16, с.131]. Така ситуація зумовлює необхідність звернення до американського й європейського досвіду, його критичного аналізу й пошуку можливостей застосування в Україні.

З урахуванням поставлених завдань, наш інтерес до міжнародного досвіду вирішення проблеми домашнього насильства обмежено аспектом соціальної роботи з кривдником. З урахуванням проведеного вище аналізу напрямів протидії насильству, нами виділено чотири основні аспекти в контексті даної проблематики:

- особливості реагування на випадки насильства;
- способи притягнення кривдника до відповідальності;
- моделі організації роботи з кривдником;
- структура і зміст корекційно-реабілітаційних програм.

Відповідно до цих напрямів, проаналізуємо міжнародний досвід соціальної роботи з кривдником на основі монографії колективу авторів [16].

Особливості реагування органів дотримання правопорядку, суспільства й жертви на насильницькі дії сприяє чи, навпаки,

перешкоджає їх вияву й відтворенню. На основі попереднього аналізу ми з'ясували наявність тенденції зміцнення профілактики й посилення покарання за насильство в сім'ї, запровадження альтернативних способів притягнення агресорів до відповідальності, які не пов'язані із ув'язненням.

У Великобританії увага громадськості й поліції фокусується на ситуаціях насильства. Ознакою є покращення комунікації з учасниками сімейного конфлікту. Така робота передбачає роз'яснення неправомірності й караності домашнього насильства. Превентивно працівники поліції відвідують сім'ї за територіальною ознакою й проводять роз'яснення законодавчих положень, поширюють інформаційні матеріали. Це стає можливим завдяки запровадженню обліку проблемних (конфліктних) сімей. Періодичні візити до них працівників поліції й індивідуальне спілкування з усіма членами є заходами превентивного реагування. Застереження й профілактичні бесіди є альтернативою негайного накладання арешту [16, с.35]. Ефектом такого підходу є не тільки зменшення агресивних проявів, але й зростання довіри до поліції.

У США діяльність служб швидкого реагування пов'язана з функціонуванням гарячих ліній. Цей напрям протидії насильству з 1995 року координується управлінням з питань насильства щодо жінок у складі Міністерства юстиції. Цей орган координує фінансові та організаційні ресурси, у тому числі структури державної влади й громадянського суспільства. На загальнодержавному рівні налічується понад п'ять служб швидкого реагування: «лінія у правах домашнього насильства та спеціальні у справах сексуального насильства, захисту жертв злочинів, проти зґвалтувань та проти насильства під час побутового спілкування та знайомств» [16, с.24].

Продовжити аналіз доцільно з традиційного підходу до протидії домашнього насильства – з питання покарання кривдника, його

юридичної відповідальності за вчинення відповідного проступку. Розуміння невідворотності покарання є суттєвим чинником впливу на поведінку агресора.

Британською поліцією застосовуються такі санкції стосовно кривдників: арешти; встановлення терміну короткострокового чи тривалого проживання поза межами сім'ї [16, с.35]. Місцевий суд (магістрат), який у Великобританії розглядає справи про насильство, може прийняти такі рішення: утримання під вартою, штраф, проходження реабілітаційної програми. Також застосовується рішення щодо заборони контактів жертви й агресора протягом до 28 днів (шляхом не допуску до сімейного приміщення. Важливо підкреслити, що мова йде не про корекційні, а про реабілітаційні програми. Питання їх призначення вирішується судом.

У США можуть бути застосовані такі санкції стосовно кривдника: ув'язнення агресора; вимога здачі зброї й призупинення ліцензії на зберігання; заборонний наказ (повне чи часткове обмеження контактів), направлення на проходження корекційної програми (на протязі місяця). При цьому стягнення, що накладаються, можуть змінюватись: порушення обмежень у спілкуванні приводить до застосування ув'язнення, а успішне проходження корекційної програми – до зняття обмежень у встановленні контактів. Судом визначаються усі деталі спілкування порушника і потерпілого (місце й час зустрічей з дітьми, передачі особистих речей, необхідності нагляду поліції за відповідними процедурами) [16, с.30].

Одним із способів покарання кривдника у Німеччині є обмеження права на користування житлом. Відповідно до законодавства жертва має право правової претензії щодо виділення квартири. У випадку заподіяння фізичної шкоди або порушення здоров'я (або навіть виникнення загрози цього), суд може зобов'язати кривдника звільнити квартиру, навіть незалежно від наявності шлюбних відносин. Якщо

власник квартири (квартиронаймач) вчиняє насильство, він може бути відселений від жертви [16, с.56].

У Франції у 2004 також було запроваджено примусове виселення агресора з подружнього помешкання. Така санкція накладається за рішенням поліції при повторному вчиненні злочину (насильства у сім'ї) [16, с.68]. У Чехії за рішенням суду передбачене тимчасове виселення правопорушника зі спільного помешкання у випадку, якщо існує загроза повторного насильства. Таке виселення триває не менше 10 днів і не може бути скорочене навіть за заявою жертви. Також передбачена заборона на зустрічі й будь-яке встановлення контактів із жертвою, що, відповідно до Кримінального кодексу може бути розглянуте як «небезпечне переслідування [16, с.76].

У Словаччині працівникам поліції надані повноваження виселити кривдника зі спільного помешкання; передбачено розширення компетенції поліції у випадку здійснення сімейного насильства. Таке виселення особи, яка здійснила сімейне насильство може бути здійснене працівником поліції за умов з'ясування обставин, за яких можна прогнозувати напад на життя й свободу, приниження гідності (ключ від спільного приміщення агресор передає працівнику поліції). Важливим є уточнення: простором виселення є не лише саме житло, але й простір навколо нього (останній визначається працівником поліції. Рішення працівника поліції діє на протязі 48 годин. Воно оголошується усно й підтверджується письмово [16, с.89]. Такий підхід створює можливість екстреного реагування на випадки насильства.

Досвід міжнародних країв продемонстрував важливість процедури спрощення виселення поліцією правопорушника зі спільного помешкання. Звільнення працівників поліції від необхідності готувати формальне рішення та його обґрунтовувати, реалізувати процедуру доручення рішення адміністративного органу, досліджувати дотримання строку виселення в апеляційному провадженні, – усе це не тільки

виключило ризики процесуальних правопорушень, а й дозволило зосередитись на визначенні кваліфікаційних ознак домашнього насильства й покращити реагування на нього.

Третій аспект міжнародного досвіду, важливий з точки зору реабілітаційної роботи з кривдником, пов'язаний з організаційними засадами. В усіх країнах провідну роль відіграють недержавні організації, але способи їх залучення незначним чином відрізняються.

Вагому роль недержавні організації з протидії насильству відіграють у США. У 1978 році уже створена перша національна коаліція недержавних організацій, орієнтована на протидію домашньому насильству, яка впливає на державну політику й формування законодавства, проводить інформаційні компанії. Не менше значення мають недержавні організації у роботі з кривдниками і жертвами. Вони здійснюють системну роботу з пошуку коштів і організації системної допомоги жертвам (допомога у зміні місця проживання, палата медичних операцій, надання притулку, сприяння у працевлаштуванні, надання психологічної й юридичної допомоги тощо). Окремим напрямом є проведення корекційних програм для сімейних агресорів [16, с.31-32].

У Чехії головна увага зосереджується на умовах надання допомоги особам, які стали жертвами насильства. Така допомога надається у кризових центрах. У цілому протидія сімейному насильству забезпечується завдяки співпраці між державними (муніципальними) органами й недержавними організаціями [16, с.75].

Специфічний підхід до організації роботи з кривдниками реалізовано у Великобританії. Тут упровадження програм реабілітації кривдників забезпечує служба пробації.

За підтримки державних структур недержавні організації Швейцарії забезпечили розробку програми навчання проти насильства в партнерстві, шлюбі, сім'ї, яка упроваджується у центрах допомоги

потерпілим. Крім цих служб, у кантонах Швейцарії функціонують консультаційні центри, у тому числі, для жертв насильства у сім'ї, а також для агресивно налаштованих людей, правопорушників. Як специфічна форма організації роботи з протидії насильству – чоловічі офіси (центри допомоги чоловікам – жертвам насильства). Усі вказані установи фінансуються за рахунок державного бюджету, а також недержавних організацій, мережа яких є достатньо розвиненою [16, с.64].

Новою формою впливу на агресорів є упровадження реабілітаційних програм. Під впливом феміністичних організацій з 1990-х років у практику протидії сімейному насильству включається аспект роботи з кривдником. Піонером у цьому питанні стали США. Ймовірно, це пов'язане з розвитком недержавного сектору. Уперше тут реалізовано програми консультування агресорів-чоловіків, які мали психологічний характер [16, с. 21]. На сучасному етапі традиційною стала практика судів ухвалювати рішення про направлення кривдників на проходження програм психологічної корекції поведінки.

Ідея роботи з кривдником може бути розглянута як альтернатива кримінальним переслідуванням в контексті ідей відновного правосуддя. Такий спосіб впливу на осіб, які здійснили нетяжкі насильницькі злочини, себе виправдовує у багатьох країнах. Він реалізується через різні інститути: медіації (Німеччина, Англія), пробації (Австрія, Англія, Німеччина), трансакції (Нідерланди, Франція, Бельгія). Також в США, Данії, Норвегії, Ісландії, Ірландії застосовуються спеціальні консультативні програми [16, с.15-16].

Що стосується змісту корекційних програм, то вони передбачають зменшення сексистських переконань, посилення відповідальності за свої вчинки, навчання нормативній поведінці і нормальним психічним реакціям на основі навчання управлінню гнівом, технікам релаксації та спілкування тощо.

У Чехії робота з особами, які вчинили сімейне насильство, передбачає надання терапевтичних послуг й упровадження програм ресоціалізації. Цей напрям діяльності знайшов відображення у Національному плані дій. Для цього створено загальнодержавні центри в межах програм з ресоціалізації. Програми спрямовані на зміну способу їх мислення і поведінки. Через відсутність мотивації до участі в програмах, їх проходження є обов'язковим. Для визначення найбільш ефективної моделі роботи з сімейними агресорами проводиться систематична оцінка дієвості терапевтичних програм. Також йде робота над створенням стандартів для роботи з кривдниками, розробляються методичні рекомендації щодо їх упровадження.

Таким чином, аналіз міжнародного досвіду переконує у зміні всієї стратегії протидії домашньому насильству: від моделі реагування до моделі захисту й розширення можливостей. Важливе значення має посилення соціальної та економічної безпеки жертви за рахунок відселення кривдника. Доцільним є розгляд можливості передачі функції роботи з кривдником кримінально-виконавчій інспекції Державної пенітенціарної служби України, що є аналогом служби пробації. Важливе значення має подолання пасивності служби дільничних інспекторів поліції у роботі з проблемними (конфліктними) сім'ями, посилення комунікації з населенням. Програми роботи з кривдником не мають обмежуватись терапевтичним і корекційним змістом, – вони повинні мати реабілітаційну спрямованість. Невирішеним залишаються питання створення стандартів соціальної роботи з кривдниками, а також розробки методичних рекомендацій щодо упровадження реабілітаційних програм.

РОЗДІЛ 3

ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЧОЛОВІКІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

3.1. Роль корекційної програми у соціальній реабілітації кривдників

Україна належить до числа країн, які публічно визнали необхідність реалізації корекційних програм для тих, хто вчиняє насильницькі дії. Це відповідає новому розумінню принципів протидії насильству, а також рекомендаціям Євросоюзу, документам ООН, передовому міжнародному досвіду. На сучасному етапі реабілітаційна робота з тими, хто вчинив насильство в сім'ї, є складовою протидії насильству в Україні.

У 2010 році почалося впровадження корекційних програм по роботі з кривдниками. При підтримці офісу координатора проектів ОБСЄ та центру «Ла Страда – Україна» розроблені декілька варіантів корекційних програм. 11-12 червня 2009 р. проведено міжнародний семінар «Соціальна робота з кривдниками: міжнародний досвід та перспективи впровадження в Україні». У серпні 2009 р. – семінар «Протидія насильству в сім'ї: соціальна та психологічна робота з кривдниками» [23].

Завдяки Офісу координатора проектів ОБСЄ в Україні підготовлені перші 300 фахівців, які можуть здійснювати таку роботу. Але проблеми залишаються. Так, за 8 місяців 2010 року корекційні програми відвідували лише 165 з більш ніж двох тисяч направлених на них ОВС. Жодний навчальний заклад, в тому числі підвищення кваліфікації, не готує фахівців в цьому напрямі. Центри соціальної допомоги для сім'ї, дітей та молоді не мають ані фінансування, ані приміщень, ані фахівців. Крім того, існує лише рекомендаційний лист

Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту щодо здійснення ними корекційних програм. Жодна з підготовлених програм поки не затверджена Міністерством в якості рекомендованої. Станом на жовтень 2010 року вони направлені на рецензування до Академії педагогічних наук України. Але при цьому відсутність фахівців в цій сфері в самій Академії педагогічних наук робить проблематичним процес рецензування. Не вирішене питання щодо органу, який матиме повноваження та достатній рівень експертизи для сертифікації програм та фахівців. Із законодавчої точки зору важливо, щоб направлення на проходження корекційних програм здійснювалося в судовому порядку, а не працівниками ОВС.

За період 2010 року на корекційні програми направлено 4965 осіб, з яких успішно завершили ці програми лише 302 особи []. Це є ознакою несприйняття інновації в нашому суспільстві. До того ж у ряді областей кривдники для проходження корекційних програм зовсім не направлялись (Дніпропетровська, Закарпатська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька [15, с.27].

В Україні основною є корекційна спрямованість програм для кривдників. Термін «корекція» має міждисциплінарне значення. У педагогічну науку він був уведений у 1988 році (Г.Кумаріна, 1988), але уперше його значення було розкрито П.Кащенко, В.Мурашевим у 1929 році у роботі «Лікувальна (корекційна) педагогіка». У сучасній трактовці об'єктна галузь корекційної педагогіки – ситуації та стани ризику в розвитку людини, адаптаційні порушення, які виявляються у взаємодії індивіда із середовищем та не зумовлені факторами, пов'язаними з органічною етіологією, явища соціально-психологічної шкільної дезадаптації. Сурдопедагогіка, тифлопедагогіка, олігофренопедагогіка та логопедія ґрунтуються на положеннях корекційної педагогіки. У соціальній роботі корекція поведінки

кривдника може бути розглянута як складова втручання в ситуацію з метою впливу на одну зі сторін взаємодії.

Психологічна корекція може бути розглянута як аспект соціальної реабілітації. Саме тому як функція діяльності соціального працівника й соціального педагога виділяється корекційно-реабілітаційна. Предметом соціальної реабілітації колектив авторів вважає відновлення до норми стану, статусу, поведінки людини, що створює передумови для подальшого набуття нових «позитивних якостей, властивостей, стану, статусу». Вони стверджують, що реабілітація орієнтована на зону актуального розвитку людини, приведення до деякої норми, а корекція пов'язана із зоною найближчого й перспективного розвитку людини. Спочатку слід зупинити насильницьку поведінку, а у подальшому – сприяти формуванню ненасильницької шляхом вироблення інших поглядів на життя, усвідомлення цінності сімейного життя, засвоєння прийнятої його моделі. Ця взаємодія є суттєвою для ефективного впровадження програм психологічної корекції; вона стає основою для організації процесу всебічної реінтеграції кривдника (наприклад, шляхом подолання залежностей, соціальної роботи з його найближчим оточенням тощо) [15].

З позиції соціальної роботи реалізація корекційних програм, орієнтованих на зміну моделі поведінки кривдника, розглядається як надання соціальних послуг. Корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї – це комплекс соціальних послуг, який спрямований на формування ненасильницької поведінки, яка ґрунтується на відповідальності за свою поведінку та її наслідки для себе та членів сім'ї, усвідомленні того, що насильство – це порушення прав людини, правопорушення та злочин (в окремих випадках), новій моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності і дотриманні прав членів родини. Вона може здійснюватися як окремий, новий вид соціальної і соціально-педагогічної роботи, що передбачає надання послуг

соціального супроводу, реабілітації, профілактики» . Соціальна робота з кривдником має відбуватись на засадах гендерного підходу. Аналіз практики соціальної роботи свідчить про найбільш ефективний рівень реалізації корекційної функції – програмний, який забезпечує задоволення потреб отримувача послуг за спеціальною моделлю.

Типова програма ґрунтується на принципах психологічної корекції й соціальної реабілітації; структурно складається з діагностичного, мотиваційного та корекційного блоків. Метою є зміна насильницької поведінки, формування гуманістичних цінностей і соціально прийнятних норм. Завдання: сприяння розвитку емоційного інтелекту й самосвідомості, засвоєнню нової моделі сімейного життя, розвиток навичок безконфліктного спілкування, формування правосвідомості, відповідального ставлення до своїх рішень, здатності усвідомлювати свої негативні думки й керувати ними. Програму розроблено на засадах когнітивно-поведінкової терапії, що забезпечує зміну деструктивних переконань і когнітивних схем, розв'язання психосоціальних проблем. Загальний обсяг занять 33, із них індивідуальних – 20 і 9 групових [34].

Очікувані результати пов'язані із засвоєнням знань щодо сутності й ознак домашнього насильства та його наслідків, чинників агресії, методів аналізу конфлікту та способів його розвивання, впливу гендерних стереотипів на стосунки в сім'ї. Також формуються навички усвідомлювати незадоволені потреби та задовольняти їх асертивним способом, усвідомлювати почуття інших та власні почуття.

Індивідуальна корекційна робота пов'язана з питаннями: чинників і проявів агресивності; розвитку емоційного інтелекту; подолання страхів; когнітивною роботою з усвідомлення почуттів й власних потреб; керування гнівом; формування навичок самоконтролю та саморегуляції; аналізу соціальної ситуації й розв'язання конфліктів; побудови партнерської взаємодії; ефективної комунікації; профілактики боулінгу. Групова робота передбачає побудову перспективних життєвих

планів; розпізнаванням механізмів формування агресивної поведінки; ознайомлення з видами та наслідками насильства; відпрацюванням здатності контролю над гнівом; набуття навичок ефективної комунікації [34].

Для виявлення шляхів удосконалення соціальної роботи з кривдником проаналізуємо цільові, змістові й процесуальні особливості корекційних програм, запропонованих теоретиками й практикаками.

Цільові особливості програм корекційної роботи з кривдником порізнному інтерпретуються дослідниками. І.Трубавіна стверджує, що корекційна робота передбачає розвиток і сприяє набуттю нових знань, вмінь поведінки, а також переосмисленню своєї поведінки, моделі життя, життєвих планів і перспектив, цінностей в соціально-позитивному напрямі [40, с.51]. Також вважається, що такі програми забезпечують можливість зміни базових поглядів кривдників.

Корекційно-реабілітаційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї, спрямована на зміну і вдосконалення особистісних, фізичних якостей цієї особи, особливостей її життєдіяльності та створення умов для розвитку потенційних можливостей. 40 Психологічна корекція передбачає «оптимізацію психологічних функцій, які визначають поведінку, спрямована на покращення емоційного стану; підвищення самооцінки й упевненості в собі; відновлення й розвиток комунікативних навичок; вироблення адекватних форм поведінки. Стає можливим розширення ресурсів особистості, підвищення стресостійкості, формування життєво значущих умінь і інтеграція індивідуального досвіду; формування саморегуляції. Комплексний підхід допомагає змінити свідомість (усвідомити витоки й прояви насильства), осмислити власну поведінку, сформуванню конструктивну мотивацію (моральні цінності, орієнтацію на виконання соціальних вимог), налагодити гармонійне співжиття з дружиною й

дітьми, зменшити прояви дезадаптованої поведінки й підвищити рівень соціальної адаптації [15, с.40].

Науковці виділяють такі принципи корекційної роботи: об'єктивності, поведінкової оцінки, системності і співробітництва. Другий принцип передбачає функціональний аналіз поведінки кривдника, що проводиться на початку корекційної роботи й після завершення. Критеріями такої оцінки можуть бути: стимули й ситуації, поведінкові реакції, їх результати та наслідки [41].

Змістовий аспект корекційної роботи з кривдником розглядається з позицій когнітивно-поведінкового підходу, який сполучається з гендерним аналізом. Відповідно до когнітивно-поведінкового підходу, насильство є набутою поведінкою, якої можна позбавитись (а не наслідком індивідуальної патології, стресу, пияцтва чи алкоголізму). На думку авторів корекційної програми, цей підхід передбачає виховання взаємної поваги й відповідальності за свої дії, подолання проблеми заперечення кривдником і мінімізації наслідків насильства. Гендерний аналіз передбачає вплив на систему поглядів, відповідно до яких у кривдника чоловічої статі формується переконання у тому, що вони мають право на контроль над жінкою у близьких стосунках [34, с.45]

За І.Трубавіною корекційну роботу слід розглядати як захист прав членів сім'ї, соціальне навчання й виховання. У корекційній роботі пропонується виділяти психологічний, соціально-педагогічний, соціально-економічний, правовий і соціально-медичний аспекти. Кожен дозволяє вирішувати специфічні завдання: психологічна корекція – змінювати ставлення до насильства; соціально-педагогічна корекція – стимулювати прояв позитивних якостей особистості, пропагувати нові моделі поведінки (наприклад, побудови сімейних стосунків на засадах гендерної рівності, поваги прав членів родити), оволодіти життєвими вміннями, навчитись налагоджувати стосунки у сім'ї; соціально-економічна корекція - сприяти побудові сімейної економіки на засадах

гендерної рівності, оволодінню економічними вміннями, формуванню економічного мислення; правова корекція – сприяти усвідомленню своєї відповідальності за наслідки насильства для інших і себе; соціально-медична корекція – сприяти усвідомленню наслідків насильства стосовно здоров'я (фізичного, психічного, соціального, психологічного) й розвитку всіх членів сім'ї (дітей і дорослих).

Процесуальні особливості корекційних програм пов'язані із формами і методами роботи, які застосовуються. Традиційно психологічна корекція відбувається у вигляді консультивання, тренінгів, психотерапії. З метою реалізації когнітивно-поведінкового підходу використовується динаміка групи для здійснення необхідного впливу на свідомість і поведінку кривдника. Попередній аналіз переконує, що у практиці корекційної роботи найбільше поширення набув соціально-психологічний тренінг.

Науковцями і практиками розроблено корекційні програми для різних вікових груп осіб, які демонструють агресивні й насильницькі дії. Розглянемо цільові, змістові й процесуальні особливості корекційних програм, які реалізовані у вітчизняній практиці. Можна виділити три типи таких програм: орієнтовані на дітей дошкільного віку, підлітків і юнаків.

Н.Білоусова пропонує здійснювати психокорекцію дитячої агресивності у дошкільному віці засобами арт-терапії. Використовуються такі техніки як робота з м'яким матеріалом, малювання, казкотерапія. Такий підхід дозволяє з дати соціально придатний вихід агресивності, а також негативним емоціям і почуттям, знизити емоційну напругу [2].

О.Бовть досліджує вияви агресії й способи протидії у роботі з дітьми молодшими шкільного віку. Наголошується на доцільності використання засобів психологічного впливу, які не викликали б реакції внутрішнього опору на дії. Цим вимогам відповідає психолого-

педагогічний тренінг. Пропонується корекційну роботу з агресивними дітьми проводити у чотирьох напрямках:

1. навчання соціально прийнятних способів вираження гніву (у формі гри), заявляти про свої почуття.
2. Навчання прийомів саморегуляції, вміння володіти собою (релаксаційні та психогімнастичні вправи)
3. Навчання комунікативних умінь для виходу з конфліктних ситуація (прохання про підтримку, послугу, допомогу, вдячність, відмову), розвиток компетентності у спілкуванні (слухати інших, співпрацювати, говорити перед іншими, керувати та підкорятись).
4. Формувати довіру, емпатійні почуття через обговорення відчуттів під час агресивних вчинків, аналіз поведінки казкових персонажів, сюжетно-рольові ігри [3, с.41].

На основі вивчення зарубіжних та вітчизняних практик реалізації профілактичних програм К. Сергєєвою розроблено комплексну програму профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації. Програма реалізується в єдності з наданням соціальних послуг, необхідних для подолання життєвих труднощів. Вона містить основну і варіативну частини. Перша складається з діагностичного, мотиваційного й тренінгового блоків. Мотиваційний блок передбачає проведення мотиваційної бесіди (з використанням прийомів активного слухання).

Програма орієнтована на розвиток особистості, стимулювання до залучення до планування подальшого життя, оволодіння навичками безконфліктного спілкування й комунікації. Передбачається розширення поінформованості про агресію й гнів, усвідомлення власної ролі у попередженні насильства, навчання розпізнаванню виявів агресивної поведінки та відпрацювання навичок контролю за гнівом та агресією, прищеплення навичок ефективної комунікації, розвиток навичок визначення цілей та побудови життєвих планів. Програма ґрунтується на

методиках індивідуальної та групової роботи. Остання реалізується у формі тренінгу. Тренінговий блок складається з восьми тем, що містять одинадцять тренінгових занять [41, с.148].

В.Рибачук розглядає агресивність як індивідуально-типологічну властивість особистості, що позначається на розробці корекційних заходів. Перехід на такий рівень пов'язаний з формуванням стійких внутрішніх поглядів та переконань, які провокують агресивність по відношенню до інших. Агресивні прояви вважаються прийнятними, що забезпечує фіксацію у досвіді агресивно забарвлених патернів дій. Звідси, корекційні заходи мають бути спрямовані на особистісну сферу, охоплювати когнітивну (сприйняття поведінки оточуючих як ворожої, наявність агресивних думок, мстивість), емоційну (переживання гнів, дратівливості) та конативну (готовність до реалізації намічених агресивних вчинків, а також безпосередня агресивна дія) сфери [37, с.182].

Методологічною основою корекційної програми є принципи структурного, когнітивного, діяльнісного, особистісно орієнтованого підходів. Метою є розвиток саморегуляції емоційних станів, навчання конструктивному відпрацюванню агресивних тенденцій.

Програма передбачає вирішення завдань: навчання прийомам спілкування, формування умінь конструктивних дій в ситуаціях конфліктної взаємодії; стимулювання самовиховання, заохочення до конструктивного вирішення ситуацій через обговорення емоційних станів; стимулювання до соціально придатних способів реалізації агресивних проявів, стимулювання до обговорення причин появи агресії; розкриття потенційних вигод від уникнення деструктивних виявів. Основними методами є дискусії й обговорення, робота в парах, малюнкові форми робіт, психологічні ігри, візуалізація, інтерактивні ігри [37, с.184]. Такий перелік методів вказує на присутність інтерактивних методів, що відповідають різним ступеням

перетворювальної активності (образній, ігровій, спілкуванню). Одним із завдань програми є покращення взаємин з однолітками й педагогами задля вивищення рівня психологічного комфорту, тобто стану, що виключає необхідність агресивних реагувань.

Я.Садовою розроблено корекційну програму «Пізнай себе і ти побачиш – світ прекрасний» для учнів 8-х класів. Направлена на зниження рівня особистісної тривожності, навчання прийнятних способів вираження гніву, осолодіння навичками самоконтролю емоційного стану; формування конструктивних поведінкових реакцій у проблемних ситуаціях, розвиток емпатії й адекватного рівня самооцінки. Завдання: розвиток самосвідомості й самопізнання, формування адекватної самооцінки, сприяння усвідомленню емоційних станів та розвиток емпатії; формування толерантного ставлення; відпрацювання навичок конструктивної взаємодії, розвиток вміння приймати рішення. Форма – соціально-психологічний тренінг. Передбачає використання методів: інформаційні повідомлення, моделювання ситуацій, обговорення прав, рольові ігри тощо [43]. Одна з тем пов'язана з формуванням поваги до прав людини.

Тактика корекційних впливів має будуватись залежно від передбачуваної природи агресивної поведінки дитини. В одному випадку слід ігнорувати агресивну тенденцію і не фіксувати на ній увагу; в іншому – включити агресивну дію в контекст ігри, надавши їй новий, соціально-придатний смисл, у третьому – не прийняти агресію та встановити заборону на подібні дії; у четвертому – активно підключатися в ігровій ситуації до розгортання або «затягування» агресивних дій. Необхідно добиватися емоційно позитивного вирішення психологічного конфлікту. Доцільно будувати психологічну корекційну роботу при різних формах агресивної поведінки з урахуванням рівнів агресії [21, С.325].

Перший рівень – переживання емоційно-негативних станів з емоціями роздратування, невдоволеності, гнівливості. Саме тому на першому етапі роботи з агресивними підлітками необхідне навчання їх різним формам саморегуляції, починаючи від дихальних вправ до більш складних форм аутогенного тренування

Другий рівень пов'язаний з емоційно-особистісним, диференційованим ставленням. На наступному етапі роботи доцільно акцентувати увагу на заходах психокорекційного впливу, орієнтованих на особистісні установки. До найбільш стандартних прийомів відносить планомірне та систематичне обговорення проблеми, що викликає дистрес; дистанціювання від неї з наступною переоцінкою; формування нових форм психологічної підтримки в кризових ситуаціях

На завершальному етапі завданням стає формування усвідомленої необхідності зміни стилю поведінки. З урахуванням того, що до кінця підліткового періоду розвиток здатності до довільної поведінки та рефлексії відбувається на рівні самосвідомості, то необхідно піднімати рівень морального розвитку вихованців через засвоєння ними культурних та духовних цінностей. Кінцевою метою виховних зусиль є формування стійкого рівня правової та моральної самосвідомості з урахуванням факторів, що сприяють росту самосвідомості, головним з яких слід уважати адекватне сприйняття образу «Я» з не значним розходженням між реальною та ідеальною самооцінкою, а також високим рівнем самоконтролю та здатності самостійно діяти оптимальним чином у різних життєвих ситуаціях.

Превентивні заходи та управління агресією можуть здійснюватися через її усунення (покарання, катарсис), демонстрацію моделей конструктивної поведінки, когнітивні методи контролю агресії (аналіз обтяжуючих обставин провокації агресії, атрибуція «за що?»), через індукцію несумісних реакцій (гумор, емпатія), тренінг соціальних умінь, навчання самоконтролю та управлінню своєю поведінкою [21].

І.Федух розглядає проблему агресії в контексті формування вміння конструктивно протистояти зовнішньому деструктивному впливу. Духовний розвиток має потенціал подолання агресивності в ранній юності. Подолання агресивності шляхом розвитку духовності особистості. Здійснює пошук шляхів та засобів профілактики й корекції деструктивної агресивності в юності на основі особистісно-духовного підходу. Розроблена особистісно-духовно орієнтована програма. Акцент зроблена на формуванні складових особистісної спрямованості та духовності: позитивне ставлення до себе та інших, емпатійність, відповідальність, відчуття цінності іншої людини. Реалізація принципу духовності, що полягає в утвердженні ідеалів Істини, Добра та Краси. Це досягається через застосування специфічних прийомів та методів: бесіди, структурованої групової дискусії, діалогу, групового обговорення проблемних ситуацій, рольового програвання (постановка проблемних питань духовного змісту). Як основна форма роботи використовувався соціально-психологічний тренінг у сполученні з консультаціями та бесідами [46].

Специфічний підхід до корекційної роботи зі старшокласниками пропонує Т.Ломова. Корекцію агресивної поведінки старшокласників пропонується здійснювати у процесі навчання за допомогою тренінгу активізації розумової діяльності. Розроблено навчально-розвивальний тренінг активізації розумової діяльності, який спрямований на переосмислення досвіду агресивних дій через набуття навичок продуктивного мислення, оптимізацію мотивації досягнення, розвиток рефлексивних умінь.. Тренінг охоплює три блоки занять: діагностичний навчально-формульальний, блок активізації і стимуляції. Передбачення ведення щоденника. Умовами є ті, що слугують самоорганізації особистості. Саморегуляції власної поведінки, оптимізації мотивації досягнення, формуванню здатності до продуктивного навчання

(активізації процесів мислення) та усвідомленню прийомів і правил розумової діяльності [13].

На основі аналізу досвіду розробки й реалізації корекційних програм у вітчизняній практиці ми прийшли до висновків: 1) реалізація корекційної програми для кривдників має сполучатись із наданням соціальних послуг для задоволення життєвих потреб; 2) цільові, змістові й процесуальні особливості корекційних програм для підлітків і старшокласників не мають суттєвих відмінностей від програм для дорослих осіб; в основі корекційно-реабілітаційної роботи лежить особистісно-орієнтований підхід; 3) найбільш доцільною формою корекційно-реабілітаційної роботи з кривдником є групова робота, яка дозволяє запобігти опору, використати потенціал групи, забезпечити розвиток соціальних якостей.

3.2. Авторська програма корекційно-реабілітаційної роботи з кривдниками

Залучення усе більшого кола організацій до впровадження корекційних програм (крім кризових центрів) зумовлює необхідність удосконалення типових програм з урахуванням вітчизняного й зарубіжного досвіду. Аналіз нормативно-правових засад протидії й запобігання домашньому насильству, аналіз теоретичних засад, узагальнення зарубіжного й вітчизняного досвіду корекційно-реабілітаційної роботи з кривдниками дозволило розробити авторську програму, яка ґрунтується на засадах багатовимірного підходу.

Основна ідея програми. Головна особливість програми – збалансованість, яка дозволяє врахувати суб'єктивний і об'єктивний, людський і особистісний чинники. Умовою ефективного упровадження програми корекційно-реабілітаційної роботи з кривдником є взаємодія органів місцевої влади, представників правоохоронної системи,

соціальних служб та неурядових організацій. Розроблена програма орієнтована не тільки на корекцію поведінки, але й передбачає більш складні цілі, пов'язані з реабілітацією кривдника, досягненням особистісних змін. Їх досягнення передбачає не тільки психологічний вплив, а й роботу з соціальним оточенням, створення середовища підтримки.

Проблеми людини можуть бути зумовлені як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. Об'єктивні життєві ситуації пов'язані зі стихійно природними та зовнішніми соціальними впливами. Мова йде про соціально-економічні труднощі, безробіття, низький рівень життя, насильство з боку інших людей та груп, невдачі на роботі та в побуті, розлад в сім'ї. Особливу увагу слід приділити побудові нових стосунків кривдника з оточуючими, тобто формуванню мережі психосоціальної підтримки. Важливою є робота не тільки з родичами й найближчим оточенням, а й пошук можливостей підтримки з боку людей зі схожими проблемами, тобто тих, хто також схильний до насильницької поведінки. Суб'єктивні внутрішні особливості зумовлені особистісною структурою, для реорганізації якої використовуються корекційно-реабілітаційні методи та засоби. Здійснюється допомога в усвідомленні зовнішніх і внутрішніх проблем, які перешкоджають зміні дезадаптивних форм поведінки.

Ядром програми є зміна когнітивної складової, що відкриває нові можливості й перспективи. Важливо формувати оптимістичне бачення майбутнього, розвивати критичне мислення, допомогти побачити більшу різноманітність варіантів поведінки, нестандартних рішень і можливостей виходу зі складних ситуацій.

Хоча провідне значення з досягненні особистісних змін пов'язане з когнітивною складовою не слід недооцінювати значення переживань. Доцільно здійснювати корекцію когнітивної сфери на основі емоційного наповнення взаємодії суб'єктів. Також увагу слід приділити посиленню

контролю над тим, що відбувається, сформувати самостійність і наполегливість. Це можливе на основі позитивного ставлення до себе та оточуючого світу

Мета і завдання програми. Мета програми – створення умов для прийняття кривдником відповідальності за власні вчинки, переорієнтації агресивної поведінки на основі принципів довіри, відповідальності, поваги до суспільних цінностей, прав іншої людини, а також гендерних, етнічних, культурних та інших відмінностей.

Завдання програми:

- знизити емоційну напругу та особистісну тривожність; розвинути навички безконфліктного спілкування; розвинути здатність розуміти стан іншої людини на вміння адекватно проявляти свій;
- сформувати адекватну самооцінку; підвищити відповідальність за свої вчинки і своє життя; сформувати позитивні ціннісні орієнтації та моральні уявлення;
- ознайомити з нормативно-правовими актами України, які регламентують стосунки в родині; навчити визначити власні проблеми та розв'язувати їх у соціально прийнятний спосіб; сформувати навички саморегуляції та самоконтролю;

Структура і зміст програми. Програма має чотири блоки: когнітивний і поведінковий, суб'єктивний і об'єктивний.

Суб'єктивний блок: вплив на психологічні стани реалізується через творчість. Цей блок має два прошарки: первинний і вторинний. Первинний передбачає створення атмосфери довіри та комфорту, прояснення почуттів завдяки рольовій взаємодії й творчості. Займаючись творчою діяльністю, вони мають можливість вільно висловити свої почуття та емоції через написання життєвих сюжетів та їхнього програвання. Внаслідок цього в них пробуджуються емоції, що не були реалізовані в повсякденному житті, відбувається переоцінка внутрішніх цінностей та корекція агресивної поведінки. У такий спосіб

кривдники розвиваються, переосмислюючи свій життєвий шлях та стаючи на шлях виправлення. Вторинний прошарок розвиває особистість кривдників. Цей стає можливим завдяки розвитку рефлексії й виникненню самосвідомості.

Когнітивний блок програми передбачає створення адекватного ситуації інформаційного поля. Він також має два прошарки: попередній і завершальний. На попередньому ідея щодо помилкових когнітивних схем надходить від фахівця. Необхідно показати, що насильницькі дії є наслідком стереотипних вчинків, допомогти зрозуміти негативний вплив стереотипів і звільнитися від них; підвищити самооцінку та активізувати волю. На завершальному передбачається мобілізація ресурсів, забезпечення інформацією та формування планів на майбутнє. Обговорюється та планується майбутнє учасників програми, намічаються стратегії подолання ймовірних труднощів. Група повинна сприяти прийняттю рішення про подальші зміни в особистому житті допомогти розробити успішну стратегію свого життя й підтримати її перші кроки.

Об'єктивний блок. Кожна людина має власні ресурси до відновлення. Для їх актуалізації необхідний стимулюючий зовнішній вплив (у тому числі опосередкований – через мистецтво й читання). Урахування різних аспектів особистості дозволяє актуалізувати здатність до самовідновлення, яка була приховані навіть від самої людини. За допомогою фахівця або групи кривдник може зрозуміти, що має нереалізований потенціал і володіє корисними навичками.

Поведінковий блок: соціальна підтримка й вияви поведінки в соціальному середовищі. Для виходу людини з кризового стану має значення соціальне оточення. На кого може людина розраховувати в ситуації психологічного розладу, які нові проблеми у відносинах у сім'ї та на роботі (навчанні) виникли в цьому стані – все це слід враховувати при проведенні кризових заходів. Сюди слід віднести наявність мережі

груп самопоміги, формування підтримки з боку громадських організацій. Важливе значення має робота із позитивним соціальним оточенням особи, яка вчинила насильство, залучення членів цього оточення до сприяння у вирішенні проблем особи, яка вчинила насильство в сім'ї, та членів її родини. Одною з форм такої роботи може бути проведення сімейних групових нарад [8]. Важливо допомогти кривднику зрозуміти, що він не сам, що він зможе знайти вихід зі складної ситуації, якщо звертатиметься за підтримкою. Це допоможе використати позитивних досвід інших людей.

Форми і методи. Корекція поведінки осіб, які вчинили насильство в сім'ї відбувається в формі індивідуальних консультацій та групової роботи.

Важливим й ефективним методом роботи є *арттерапія* – заняття образотворчим мистецтвом: малюванням тощо. Залучення до творчої майстерні допомагає зрозуміти причини своєї соціальної небезпечної поведінки, основи своїх раніше неусвідомлених вчинків. Хоча більшість людей сприймають малювання як «несерйозне заняття», однак багатому воно надасть можливість реалізувати те, що вони довго в собі «глушили», не надаючи значення особистісному росту. Люди мають потребу в поверненні до минулого для того, щоб побачити зміст у власному житті. Для стимуляції спілкування можна використовувати техніку колажу з кольорового паперу. В індивідуальній роботі доречно просити відобразити на малюнку той чи інший сюжет з життя людини.

Психологічне консультування, на думку Є.Кулебякіна, займає пограничне місце між психотерапією та процесом навчання, що заснований на інформації, порадах і рекомендаціях. Як уважає В.Каган, психотерапія – це психологічне втручання, спрямоване на допомогу у вирішенні емоційних, поведінкових і міжособистісних проблем та підвищення якості життя. На відміну від психотерапії, у консультуванні акцент робиться не на хворобі, а на проблемній ситуації і особистісних

ресурсах. На відміну від навчання завдання психологічного консультування к спонуканні до самостійного прийняття рішень.

На думку британського психолога Р.Нельсона-Джоунса, межа між консультуванням та психотерапією умовна, адже в них використовуються однакові теоретичні моделі. Відмінність має кількісний характер: терапевти більше часу слухають клієнтів і менше інформують, радять, пояснюють (у консультантів співвідношення змінюється у протилежний бік). Також терапевти мають справу з більш важкими розладами.

Також виділяють психосоціальне консультування. Об'єктом впливу при психологічному консультуванні є клієнт або група; психосоціальне консультування направлене на клієнта та найближче соціальне середовище та передбачає використання як особистісних, так і соціальних ресурсів.

Психологічне консультування – це метод психологічної допомоги психічно нормальним людям для досягнення ними якихось цілей, для більш ефективної організації поведінки й життєдіяльності. За В.Каганом, сутність такої допомоги полягає у спеціальній організації процесу спілкування, що допомагає людині актуалізувати резервні та ресурсні можливості, що забезпечують успішний пошук можливостей виходу з проблемної ситуації []. Воно дозволяє усвідомити свої проблеми, змінити установки стосовно інших та скоректувати свою поведінку. Метою є допомога жити повноцінним життям без психологічного дискомфорту, позитивно ставитись до світу та оточуючих (а також цінувати себе). Метод застосовується у випадку, якщо природа психологічного дискомфорту пов'язана не з соматикою, а з особливостями особистості, взаємодією з оточуючими. Людина знаходиться у стані перед хвороби, у групі ризику. За допомогою методу консультування забезпечується психологічна реабілітація

клієнта (відновлення психічного настрою, звільнення від вантажу емоційно-чуттєвих негативних переживань).

Цілями консультивання є: покращення розуміння клієнтом своєї проблеми, себе, оточуючих; зміна емоційного стану (розрядка емоційного напруження, дослідження власних почуттів); здатність прийняти та здійснити прийняте рішення; підтвердження своїх думок, почуттів, рішень; отримання психологічної підтримки; пристосування до ситуації, які неможливо змінити; пошук та вивчення альтернативних шляхів та рішень; розвиток наявних умінь і навичок та набуття нових; отримання нової інформації; адекватне реагування на дії інших людей і ситуацію.

Традиційно як метод групової роботи застосовується соціально-психологічний тренінг. Такий тренінг може містити два важливі аспекти: сприяти проясненню почуттів, пов'язаних із виявами агресивної поведінки, а також виконувати завдання реорганізації досвіду й переорієнтації свідомості для розширення можливостей і пошуку нових напрямів у житті

Можливості тренінгової роботи у вирішенні корекційно-реабілітаційних завдань виправлення кривдника є недостатніми. Значні можливості в корекційно-реабілітаційному процесі мають групи підтримки й взаємодопомоги. Під час зустрічей учасники знайомляться один з одним, створюється атмосфера довіри та комфорту. У подальшому передбачається складання плану зустрічей, у якому враховуються потреби й побажання учасників. У плані зустрічей окреслюється їх тематика, а конкретне змістове наповнення залежить від складу учасників. Актуальними є теми працевлаштування, конфліктів у сім'ї та на роботі, сімейні стосунки.

На зустрічах кривдники мають можливість розповісти свою історію життя, оцінити вчинки інших і усвідомити власні, обговорити власні почуття й думку, здійснити пошук виходу з ситуації за підтримки

тих, хто має схожий досвід. Важливою є як сама історія (нарратив), так і почуття, з нею пов'язані (гнів, провина тощо). Завдяки груповому обговоренню стає можливим підняти пласт переживань, які були пригнічені і через це створювали дискомфорт. Вони можуть бути пов'язані з більш раннім періодом життя. Це є важливою умовою позбавлення агресивних проявів поведінки, відновлюються можливості нормального життя. Часто люди не надають належного значення травматичним подіям життя (особливо в дитинстві), які продовжують здійснювати вплив на їхнє життя. Проговорення у групі своїх почуттів дає можливість вийти на приховані за ними події майбутнього (це може бути насильство, гноблення тощо) і позбавитись їх негативного впливу.

На більш пізніх зустрічах учасники вчаться бачити в собі особистість, розуміти свої справжні прагнення та формулювати цілі життя. Це підвищує самоконтроль, відновлює адекватну самооцінку і тим самим сприяє зміні поведінки. Кожна зустріч завершується рефлексією власних змін.

Залежно від потреб учасників групи зміст зустрічей може бути різним. Ті особи, які мають дітей, напевне зацікавлені у налагодженні з ними стосунків та розширенні педагогічних знань. Майже всі учасники таких груп мають проблеми у спілкуванні й зацікавлені у набутті здатності побудови безконфліктних стосунків.

У груповій корекційно-реабілітаційній використовується метод дискусій. Це дає можливість піднімати різноманітні теми (крім деталей фізичного насильства й сексуальних подробиць). Обговорення може стосуватись таких тем: самооцінка, довіра, сила, провина, контроль, ум, втрати, гнів.

Етапи реалізації програми: діагностичний, основний: корекційно-реабілітаційний, контрольньо-аналітичний, завершальний

Діагностичний етап дозволяє вирішити ряд завдань: 1) встановити первинну психотравмувальну подію, що позначається на відтворенні

моделі агресивної поведінки; 2) врахувати особливості психічного та фізичного стану кривдника при розробці програми впливу на його модель поведінки в родині; 3) конкретизувати соціальні й психологічні проблеми людини, вирішення яких здійснюється за допомогою насильницьких дій, а не соціально придатних способів; 4) виявлення можливостей для реабілітації.

З урахуванням аналізу причин насильства, існують підстави стверджувати, що стан психічного дисбалансу, порушення звичної життєдіяльності кривдника може бути пов'язаний з деякою травмувальною подією та неадекватними способами реакції на неї.

М.Кулебякін на основі узагальнення досвіду психосоціальної роботи наводить перелік психологічних проблем клієнтів [с.33]. У цьому переліку можна виділити ті, які, на нашу думку, характерні для кривдників: дезадаптація, стресові стани, неуміння управляти своїми імпульсами, направляти свою поведінку, занижена самооцінка, почуття незадоволеності своїм життям, агресивність. За допомогою психодіагностичних методик це припущення може бути перевірене.

Основний етап пов'язаний із досягненням основних завдань корекційно-реабілітаційної роботи. Він реалізується через індивідуальні і групові форми роботи, а також передбачає застосування комплексу методів, у тому числі: соціально-психологічного тренінгу, дискусій, груп підтримки і взаємодопомоги, психосоціального консультування тощо.

Контрольно-аналітичний етап – період осмислення результатів діяльності за рішенням тієї або іншої проблеми, обговорення досягнутого прогресу, аналіз змін (у поведінці, відновленні когнітивного контролю над ситуацією, психологічного стану). Якщо проблему можна вважати вирішеною і клієнт відчуває надію та здатність у подальшому поліпшувати ситуацію самостійно, то цей етап може стати заключним. Якщо змін не спостерігається або вони незначні, цей етап може стати стартовим у проектуванні процесу супроводу (відбувається повернення

на перший етап або даються рекомендації щодо відвідин групи взаємодопомоги

Результатом реалізації програми є:

- засвоєння знань сутність насильства, його прояви та негативні наслідки для особистості і суспільства; про права людини та способи їх реалізації;
- розвиток і покращення соціальних умінь і навичок, у тому числі навичок самоконтролю й саморегуляції, умінь соціально-прийнятної поведінки; зниження рівня агресії у взаємодії;
- розвиток комунікативної компетентності, емпатії, набуття досвіду рефлексії;
- формування адекватної самооцінки, поступова актуалізація та закріплення позитивних особистих якостей.

3.3. Методичні рекомендації щодо корекційно-реабілітаційної роботи з кривдниками на засадах когнітивно-поведінкового підходу

При розробці цих рекомендацій ми брали за основу теоретичні засади психосоціальної роботи й когнітивної організації досвіду; положення й прийоми когнітивного підходу (А.Елліс), методи творчої діяльності, схема-терапію.

На когнітивному рівні в організації роботи з кривдниками слід орієнтуватись на положення когнітивного підходу, де основна увага приділяється інтелектуальним структурам психіки, особистісним конструктам та логічним здатностям. Відповідно до принципу мінімуму дисипації на основі базальних переконань відбувається схематизація мислення, що складає основу пізнавальних структур. Як стверджує А.Бек, автоматичні думки займають проміжне становище між зовнішнім впливом (стимулом) та наступної поведінковою та емоційною реакцією. Загалом така тенденція має адаптивний характер, проте можливе

закріплення дисфункційних структур (або їх перетворення на такі). Підміна інтелектуального процесу жорсткими схемами, які не узгоджуються з життєвими ситуаціями, зумовлює дезадаптивну поведінку індивіда. Оскільки неадекватні схеми мислення мають неусвідомлений характер, індивід у більшості випадків не в змозі їх побачити. Вони завжди конкретні, майже не піддаються контролю і є такими, що реалізуються у житті, заважаючи успішним діям [11].

Схема-терапія застосовується у роботі з пацієнтами, які мають пограничний розлад особистості. Відповідно до положень схема-терапії завдяки когнітивним технікам відбувається розуміння природи схеми, що її ослаблює. Формулювання схеми (називання конкретним терміном) ставить під сумнів те, що людина уважала частиною своєї ідентичності. Когнітивне опрацювання досвіду (розуміння власних схем) дає довготривалий ефект. Чітке логічне розуміння кожного етапу спільної роботи над інтелектуальними схемами розширює можливості зміни свідомості, отже, і неадаптивної поведінки.

З урахуванням зазначених положень виникає необхідність конкретизації предметної й методичної складової корекційно-реабілітаційної роботи з кривдниками.

На засадах когнітивного підходу А.Еллісом розроблена модель раціонально-емотивної терапії, у якій виділено чотири групи ірраціональних установок: катастрофічні установки; установки обов'язкової належної поведінки; установки обов'язкової реалізації своїх потреб; глобальні оціночні установки. По аналогії із даною моделлю, пропонуємо у корекційно-реабілітаційній роботі з кривдниками брати до уваги такі чотири типи установок: гендерні стереотипи (установки належної поведінки), поведінкові установки (обов'язкової реалізації потреб); комунікативні (катастрофічні), самосприйняття (глобальні оціночні).

У книзі «Reinventing your life» пропонуються фази когнітивно-поведінкової роботи по зміні схеми: ідентифікування й усвідомлення; розуміння походження схем і звернення до періоду дитинства; раціональна робота зі схемою; емоційна роботи; дослідженні і заохочення змін основних патернів схеми, що позначаються на поведінці [11]. Уважаємо за доцільне змінити зазначену послідовність з урахуванням послідовності процесу самоорганізації, який передбачає: 1) усвідомлення проблемної ситуації й постановка проблеми (суб'єктивний аспект); 2) висування припущень про вплив когнітивних схем на ідентичність і поведінку індивіда; 3) конкретизація припущень та пошук індикаторів; 4) перевірка не адаптивних моделей поведінки та пошук альтернатив; 5) оцінка результатів та розвиток самосвідомості; 6) завершення роботи та визначення перспектив.

Відповідно до виділених блоків програми (суб'єктивний, когнітивний, об'єктивний, поведінковий), а також етапів її реалізації, охарактеризуємо методичні прийоми, що дозволяють досягати проміжних результатів.

На першому етапі співпраці з клієнтом, що пов'язаний із усвідомленням проблемної ситуації й постановкою проблеми, важливе значення має встановлення відношень довіри й об'єднання зусиль для зміцнення атмосфери співпраці, підвищення мотивації участі у подоланні труднощів (суб'єктивний аспект).

На першому етапі можуть бути використані прийоми «Про що я до цих пір мовчав» та метод кьюбінга. Перший має не меті допомогти клієнту побачити бажання й претензії, які досі виражали непрямым чином (у тому числі через агресивні дії). Фахівець інструктує: «У повсякденному житті людина часто керується девізом: «Слово – срібло, а мовчання – золото». Чи завжди такий підхід виправданий? У міжособистісних стосунках така стратегія не завжди ефективна, а іноді й шкідлива. Вона може зруйнувати такі стосунки. Щоб цього запобігти

треба вміти виражати свої очікування. Клієнту пропонується проаналізувати стосунки, які він цінує; з'ясувати хто виступає в ролі партнера (дружина, дитина, колега, друг тощо); оцінити, чи легко повідомити цій людині те, що ще залишалось невисловленим. Часто мовчання є ознакою тактовності й делікатності, але у багатьох ситуаціях вимагається спонтанність, чесність і відкритість. Пропонується написати комусь із значущих людей листа, у якому повідомите щось таке, що до цих пір з якихось причин залишалось невисловленим. Для цього дається 20 хвилин».

Метод к'юбінга дозволяє досліджувати різні сторони теми, змушуючи суб'єкта більш глибоко її продумати та знайти потрібний фокус. Ідея техніки пов'язана з описом кубу, тобто з необхідністю шість разів змінити кут огляду, щоб описати кожний бік. Звідси, метод передбачає дослідження шести різних точок зору на предмет або ідею. Метод складається з двох частин. Перша передбачає роботи з невеликим тривимірним предметом. Пропонується поставити його перед собою та 2 хвилини описувати те, що спостерігається. Потім повернути іншою стороною і зробити те саме. І так з кожною стороною. Навіть якщо здається, що писати немає про що, слід продовжувати дізнаватись про предмет як можна більше. Наступний крок передбачає заміну матеріального предмета нематеріальною темою, концепцією чи ідеєю. Вона так само описується рівною кількістю часу про кожну з шести сторін теми. Для допомоги у цьому процесі можна користуватись питаннями: 1) опис (що представляє тема, якими властивостями володіє); 2) порівняння (з чим можна порівняти тему, на які інші теми вона схожа та чим відрізняється); 3) асоціації (що приходить в голову у зв'язку з темою; описати будь-які зв'язки: асоціативні, причинно-наслідкові, символічні, раціональні тощо); 4) аналіз (з яких частин складається тема; як виникає та до яких інших тем веде); 5) використання (кому і для чого корисна тема; чи можна перенести її в

інші галузі); б) оцінка (які аргументи є за й проти цієї теми; чим вона цікава особисто для вас; чи може бути цікавою для інших людей). Завдяки роботі за цією методикою клієнт здатен поглибити розуміння соціальних тем, відкрити для себе нову точку зору.

Також на цьому етапі можуть бути використані техніки «Переворот» та «Фрирайтинг», які подані нами у додатку В.

Провідне значення має другий етап, на якому відбувається висування припущень про вплив когнітивних схем на ідентичність і поведінку індивіда. Для ідентифікування схем у схема-терапії пропонується ряд методик, які ми вважаємо доцільним застосовувати у роботі з кривдниками як такими, що мають граничні розлади особистості. Такі схеми можуть бути пов'язані з гендерними стереотипами, поведінковими установками (примітивні потреби); неадекватними комунікативними очікуваннями, дефективним самосприйняттям.

Часто люди не мають назви для поєднання емоційних станів і внутрішніх переконань про себе і світ, а отримуючи їх, починають краще розуміти свою поведінку. В глибині клієнти усвідомлюють свої ірраціональні схеми, але їх злитність їх з самооцінкою і власною ідентичністю не дає сміливості розглядати їх. Відокремлення схем від власного внутрішнього світу є передумовою їх ідентифікації й змін.

Історична раціональна робота зі схемою забезпечує валідизацію когнітивної схеми на раціональному рівні, що допомагає дистанціюватись від неї. Клієнти схильні приймати схему на віру як емоційно, так і інтелектуально. Важливо це спростувати. Одним із прийомів є складання списку фактів «за» і «проти» схем протягом життя з групуванням по етапах раннього, середнього дитинства, школи, старших класів, юності і т.д. Спочатку записуються докази, які підтверджують дисфункційну схему (факти, з яких зроблено висновок). Потім доводиться її неадекватність, отже, можливості зміни (наявність

інших точок зору стосовно факту). Робота може бути продовжена із пошуком контраргументів.

Техніка написання флешкарти може бути застосована тільки після історичної раціональної роботи. Це своєрідне послання, що виражає об'єктивний, широкий і здоровий погляд на власні почуття й установки. Наприклад: «Я іноді відчуваю себе винуватим, але це не означає, що так і є. Можливі різні причини виникнення такого почуття: невезіння або відповідальність іншої особи. Якщо я спокійно поміркую про всі аспекти ситуації, можливо, зроблю правильний висновок, який позбавлений суб'єктивізму». Або такий варіант: «якщо навіть виникає відчуття, що я покинутий всіма, то це неправда. Одна з причин такого самопочуття – недостатня увага батьків до мене в дитинстві. Я пригадую, що вони часто залишали мене. Але цей факт минулого недостатній для підтвердження сьогоденній події. Я знаю, що партнери й друзі завжди допоможуть у складній ситуації. І місце тих із них, які нездатні до цього, можуть зайняти інші люди, який я оберу».

Когнітивна техніка «Щоденник» є корисною для підвищення усвідомлення суперечливості самооцінки й посилення її адекватності. Для заповнення щоденника може бути використаний такий зразок: 1) опис ситуації (стимул, що викликав реакцію); почуття (як я себе відчував); думка (що я думав). Доцільно спонукати клієнта задуматись над тим, з якою роллю у нього виникла асоціація: дитини, батька, дорослого. Також можна спробувати оцінити обґрунтованість і доречність реакції, яка може виявитись перебільшеною через неадекватну інтерпретацію ситуації. Це відкриває шлях до пошуку бажаної реакції й посилення відповідних почуттів.

Техніка оцінки за візуальною аналоговою шкалою направлена на зміну чорно-білого мислення. Проводиться лінія від 0 до 100. Пишеться слово, як критерій низької самооцінки пацієнта («неврівноважений», якщо це критерій дезадаптивної поведінки) де позначка 0 і 100 для

протилежного значення (напр. «спокійний»). Якщо клієнт оцінюється за критерієм неврівноваженості, фахівець просить позначити це місце на шкалі від 0 до 100. Потім він просить зробити те ж саме стосовно людей, яких знає клієнт, а потім знов просить оцінити себе. Відкриття клієнтів пов'язані з тим, що вони розуміють, що не належать до крайніх точок на шкалі.

У техніці «багатовимірна оцінка» може бути здійснена спільна з клієнтом інвентаризація всіх характеристик, які характеризують його гендерні уявлення. Фахівець просить назвати характеристики людини, які роблять її хорошою людиною, батьком (матір'ю), чоловіком (дружиною). Наступним кроком є проставляння по цим критеріям шкали від 0 до 100. За цією шкалою клієнт спочатку оцінює себе, а потім людей, яких він знає. Після цього знову оцінює себе. Для того щоб допомогти виконати це завдання фахівець може наводити приклади осіб з публічних джерел, які відповідають граничним оцінкам (наприклад, 0 за шкалою «добрий» отримують серійні вбивці, військові злочинці, а 100 – мати Тереза чи І.Ганді).

Техніка двовимірної роботи з уявним зв'язком застосовується, якщо клієнт має чітке уявлення про зв'язок двох факторів і ми розуміємо, що цей зв'язок не є об'єктивним, то ми графічно зображає дві діагоналі цих двох факторів – наприклад щастя і успіх в роботі як перетин вісей X і Y. Далі пацієнт записує в цю шкалу стільки людей, скільки може, якомога більше у поля, які утворюють вісі і бачить відсутність прямого зв'язку.

Техніка піци (пирога) корисна в роботі з клієнтами, які перебільшують свій вплив, відповідальність за певні події (наприклад, стереотип про важливість успішності чоловіків). Клієнт думає спочатку про всі обставини та конкретних осіб, які впливають на ситуацію життєдіяльності. Фахівець допомагає думати креативно про всі можливі впливи. Далі кожній особі і аспекту ситуації клієнт «дає кусок» пирога з

конкретним відсотком. В останню чергу він пише свою частину пирога і пише відсоток. Така вправа дозволяє спростувати соціокультурний стереотип стосовно маскулінності.

На цьому етапі також доцільне застосування техніки сократичного діалогу. На нашу думку, вона підходить лише для осіб з високим рівнем розвитку інтелекту. Як зазначають науковці, «деколи когнітивні техніки можуть бути сприйняті як звинувачення чи покарання (це, до прикладу, стосується сократичних діалогів, які радять проводити вже на пізніших етапах роботи з пацієнтами з ПРО)» [7]. Цей метод передбачає постановку питань, які дозволяють прояснити/визначити власну проблему, а також ідентифікувати неадаптивні думки, переконання образи.

На третьому етапі, що відповідає об'єктивному рівню реалізації корекційно-реабілітаційної роботи, відбувається пошук індикаторів та перевірка гіпотези про наявність ірраціональних схем, які зумовлюють агресивні дії. На нашу думку, на цьому етапі доцільне застосування ментальних карт.

Техніка ментальних карт (mindmapping) запропонована Тоні Б'юзеном для візуалізації нашого мислення (як альтернатива слову) за допомогою схем. У перекладі на українську термін може мати різні назви: карти інтелекту, карти розуму, карти пам'яті. Вона допомагає створювати, візуалізувати, структурувати та класифікувати ідеї; завдяки цьому виявляється корисною у процесі прийняття рішень. Одна з функцій таких карт – служити засобом розв'язання проблем і прийняття рішень. Карта має вигляд діаграми, на якій зображені ідеї, поняття, пов'язані кілками від центральної ідеї, поняття. В основі техніки лежить принцип «радіанного мислення», що характеризує асоціативні розумові процеси, у яких відправною точкою є центральний об'єкт. Елементи розташовуються в інтуїтивному порядку, відповідно до їхньої важливості, і організовуються в групи, гілки або окремі площини.

Узагальнене графічне зображення семантичної структури інформації під час корекційно-реабілітаційної роботи допомагає візуалізувати зв'язок між свідомістю і поведінкою. Інтелект карти дозволяють побачити зв'язок між центральним об'єктом, а також фактами та взаємозв'язками між ними, забезпечуючи осягнення предмета клієнтом. Наприклад, факти поведінки можна систематизувати відповідно до гендерних уявлень.

Центральна тема розташовується посередині карти. Вона як можна точніше формулюється та подається у вигляді зображення. Від неї назовні відходять розгалуження до підрозділів, від яких знову відокремлюються гілки, що містять інформацію. У таких розгалуженнях наводяться ключові слова. Для полегшення роботи мозку застосовуються зображення (малюнки і символи) й кольори, також слід уникати монотонних об'єктів. На кожній гілці пишеться тільки одне ключове слово, яке стає стимулом для асоціацій. Довжина ліній дорівнюється довжині слова. Краще використовувати друковані літери. Гілки, що розрослися, доцільно укласти у контури для запобігання змішування з іншими гілками. Зручніше читати карту, що має горизонтальне розташування.

Завдання четвертого етапу відповідають поведінковому блоку програми. Ми пропонуємо використовувати техніку рішення проблем, техніку обговорення поведінки, прийом відволікання, прийом запису подій дня, прийом «ремонт» мереж підтримки (авторський).

Посиленню критичного мислення сприяє *прийом записування подій дня*. Він передбачає оцінку поведінки інших людей “+” або «-» у щоденнику спостережень. Лише через оцінку інших людей кривдник набуває здатність побудови адекватної самооцінки.

Техніка рішення проблем допомагає позбутись імпульсивної поведінки та залежності від думок інших у проблемних ситуаціях. Техніка пропонує уведення пауз для того, щоб дати собі можливість

подумати, а також вчить здійснювати поділ проблеми на частини, кожна з яких має міні-рішення. Кожне з таких рішень записується і аналізується за допомогою простої техніки «плюси й мінуси». Перевагою цієї техніки є можливість протидіяти захисним стратегіям, які виключають корисні можливості для людини. Після підготовки детального плану рішення проблеми фахівець заохочує клієнта до його реалізації й оцінки успішності [8, с.11].

У схема-терапії для зміни досвіду, який узгоджується з не адаптивними схемами, використовується техніка позитивного журналу. Вона сприяє руйнуванню не адаптивних і укріпленню адаптивних схем. Недооцінка невеликих успішних активностей негативно позначається на самооцінці. В очікуванні надзвичайних подій губляться ситуації успіху, які можуть бути створені через власноручне приготування смачних страв, заняття у спортзалі, піклування про немічних і хворих тощо. Добрі справи, що відповідають адаптивній поведінці, також можуть бути знецінені через незадовільні результати (негативна реакція інших людей на вчинки кривдника). Важливо пояснити людині, що сам факт виконання того, що людина раніше не робила, є позитивним результатом незалежно від реакції на цього інших людей. У позитивному журналі записуються всі дрібні (а також великі) активності, які слугують накопиченню досвіду адаптивної поведінки та послаблюють негативну самокритику, що позначається на самооцінці.

Техніка «обговорення небезпечної поведінки» («обговорення нової поведінки») дозволяє впливати на шкідливу поведінку шляхом її заміни на кращу для емоційної регуляції. Ця техніка має соціальний характер, адже зміна не адаптивної поведінки часто передбачає необхідність завершення стосунків із тими представниками соціального середовища, які демонструють зневагу, приниження й становлять загрозу соціальному розвитку. Через невміння отримати соціальну підтримку індивіди схильні до взаємодії з тими представниками соціального

середовища, які найменш підходящі в проблемній ситуації. Фахівець при цьому орієнтує на пошук і отримання підтримки у інших. Об'єктивне судження про інших осіб стає можливим лише завдяки зміні не адаптивних схем свідомості. Отже, цей процес має відстрочений характер.

Прийом відволікання передбачає залучення у цікаву діяльність (у тому числі, спільну діяльність). Він обов'язково супроводжує процес зниження рівня негативних емоцій і негативного мислення. Цьому слугують різні форми фізичної активності й розширення соціальних контактів. Поведінкова робота передбачає пошук клієнтом особливого заняття, хобі, навчання – тої справи, яка відповідає його інтересам.

Для *«ремонт» соціальних мереж* ми пропонуємо авторську техніку. Для візуалізації відповідного процесу, фахівець використовує метафору *«ремонт в квартирі»*. Він наголошує на необхідності періодичного оновлення меблів, які уособлюють старі порядки. Стимулом для цього є заведення нових знайомств або друзів. Набуття нових практичних навичок також цьому сприяє. Тим самим клієнти стимулюється до пошуку кращого кола знайомств, побудови власної мережі підтримки.

Обов'язковою складовою когнітивно-поведінкового підходу є виконання *домашніх завдань*. На нашу думку, вони дозволяють відпрацювати нові моделі поведінки відповідно до змінених схем. Уважаємо виправданими такі варіанти домашніх завдань: читання флеш-карт, створення аудіо треків із посланням собі, ведення журналу позитивних подій, пошук технік вираження емоцій у позитивний спосіб тощо. Навіть невиконане домашнє завдання може стати засобом осмислення власної поведінки. У цьому випадку слід дослідити, що завадило виконанню завдання, які потенційні проблеми виникли у зв'язку з виконанням завдання та які їх можливі рішення.

На п'ятому етапі відбувається оцінка результатів та розвиток самосвідомості. На суб'єктивному рівні провідне значення має можливість висловити свої почуття та емоції, розвиток самосвідомості особистості. Для цього можуть бути використані техніки написання життєвих сюжетів та їхнє програвання, рефлексивна практика. При досягненні того чи іншого результату, доцільно просити клієнта вказати, завдяки якому методу відбулось покращення. Також важливо спонукати клієнтів до досліджень суб'єктивного значення подій в ході корекційно-реабілітаційної роботи, особливо після її завершення. Сигналом для прийняття рішення щодо припинення такої роботи є активна позиція клієнта, перехід від допомоги до самопомоги, ознаки застосування клієнтом прийомів і технік у життєвих ситуаціях для перевірки життєздатності (адаптивності) тих чи інших інтерпретацій подій.

Ми виходимо з припущення, що люди стають більш відкритими до інших, коли емпатично ототожнюють себе з членами інших груп, намагаються побачити світ з точки зору представника іншої групи. Одним з варіантів роботи з розвитку самосвідомості може бути серія вправ, наприклад «Ярмарок Ознак» і «Павутина упереджень». Під час проведення вправи «Ярмарок Ознак» можна використовувати ідентичності, які уже обговорені учасниками. Завдяки цьому досягається розуміння абсурдності й відсутності аргументації на власному досвіді й ідентичності [8, с.44].

На цьому етапі для оцінки рівня розвитку самосвідомості клієнта ми пропонуємо техніку «Шість капелюхів», запропоновану Е.Боно. Вона може застосовуватись для вивчення перспектив розвитку проблеми, яка вимагає всебічного розгляду.

Кожен капелюх (точніше, людина, яка його одягає) має власний погляд на речі. Білий капелюх належить спостерігачу, експерту, який займає нейтральну позицію та акцентує увагу на об'єктивних фактах і доступній інформації. Той, хто одягає червоний капелюх, будує свої

судження на основі емоцій, почуттів, передчуттів, інтуїції; він висловлює все, що приходить на думки, навіть без належних пояснень і доказів. Чорний капелюх належить судді, який має бути строгим та критичним, висувати й обґрунтовувати свій логічно негативний погляд на речі. Володарю жовтого капелюха слід висловлювати логічно позитивний, оптимістичний погляд на речі, шукати переваги, виділяти хороші моменти в ідеях інших. Одягаючи зелений капелюх, людина має продемонструвати креативне мислення, згенерувати нові ідеї, побудувати гіпотези, зробити припущення. Нарешті, синій капелюх символізує холонокровну та відсторонену позицію людини, яка має узагальнити все, що було висловлене попередньо, проконтролювати послідовність, реалізувати «мислення над мисленням».

Техніка може бути застосовані і в індивідуальній, і у груповій роботі. Якщо у капелюхах сидить одна людина та розумово уявляє себе у різних ролях, то у групі кожний з учасників змінює капелюхи по мірі проходження одного кола. Найголовніше, що до початку застосування слід визначитись із принципом зміни капелюхів (також доцільно чорний капелюх не вводити дуже рано, щоб не втратити хороших ідей).

Останній етап - завершення роботи та визначення перспектив. Для підведення підсумків, що сприяє виникненню у клієнта відчуття завершеності, фахівець може запропонувати йому підготувати на останню зустріч невелике ессе, з описом усього, що той набув під час корекційно-реабілітаційної роботи. Ознаками досягнення цілей відповідного процесу є такі показники: зменшення ознак агресивної поведінки; зміни у мисленні, які фіксуються клієнтом.

Доцільно також обговорити перспективи подальших зустрічей для закріплення досягнутих результатів. Це дозволяє клієнту бути впевненим у тому, що в разі потреби він знову зможе звернутись за допомогою і отримати її. Така впевненість сама по собі допомагає самостійно долати перешкоди.

ВИСНОВКИ

На основі системного аналізу виявлено основні шляхи вирішення проблеми домашнього насильства: правове регулювання на основі спеціального закону, розширення нормативного забезпечення захисту прав жінок, забезпечення державної підтримки суб'єктів у сфері протидії насильству, організація надання допомоги жертвам насильства, систематичне проведення соціологічних досліджень, інформаційно-просвітницька робота.

З урахуванням виділених напрямів слід констатувати, що діяльність із протидії домашньому насильству набула системний характер. З урахуванням сучасних тенденцій розвитку глобального світу, а також міжнародних документів, провідне значення на сучасному етапі набуває зміна цінностей й норм поведінки, які властивих членам суспільства й соціальним інституціям. Така зміна стає можливою завдяки упровадженню нових соціальних практик.

Якщо раніше основне значення мало притягнення кривдника до відповідальності, що тепер каральна функція закону визнана недостатньою. Виникає необхідність перетворення моделі поведінки кривдника, що може бути здійснене через упровадження корекційних програм. Така вимога уже закріплена в оновленому законодавстві. Направлення кривдників на проходження спеціальних програм належить до одного з чотирьох спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству

В Україні сформовано організаційно-правові засади соціальної реабілітації кривдників. Основним суб'єктом у сфері запобігання й протидії домашньому насильству є структурні підрозділи з питань сім'ї. Виконання програм для кривдників забезпечується місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування.

Направлення на проходження такої програми здійснює суд. Термін такої програми коливається у межах від трьох місяців до одного року.

На основі проведеного аналізу встановлено ряд проблем, які перешкоджають упровадженню інноваційної практики. Серед них: відсутність кризових центрів, бюрократичний характер діяльності соціальних служб, недостатня конкретизація статусу корекційних програм (як вид покарання чи соціальна послуга), не сформованість механізму підтримки громадських організацій, які матимуть намір долучитись до реалізації таких програм.

Для побудови адекватної потребам кривдника корекційної програми виникає необхідність усвідомлення того, чому і як відбувається насильство. Встановлено й охарактеризовано дію чотирьох груп чинників: об'єктивного (освіта, політика, закони, відтворення нормативно заданих ролей), суб'єктивного (тип відношень у сім'ї, батьківські практики), особистісного (особливості особистості кривдника й жертви) й людського (безробіття, побутові умови тощо).

Для розуміння проблеми насильства також представляють інтерес: гуманістичний підхід і відповідні теорії – для встановлення емпатичних відносин і організації клієнт-центрованого консультування; когнітивно-поведінковий підхід і ідея Є.Маллібрута про гарячу й холодну форму насильства – для корекції особистості кривдника, зміни його позиції, установок, стереотипів свідомості; екологічна теорія насильства У.Бронфенбреннера – для перепрограмування траєкторії життя кривдників, що засвоюється під впливом прийнятих зразків насильницьких способів досягнення цілей.

Нами узагальнено вітчизняний і зарубіжний досвід організації соціальної реабілітації чоловіків, які здійснюють домашнє насильство. З урахуванням проведеного вище аналізу напрямів протидії насильству, виділено чотири основні аспекти: особливості реагування на випадки насильства; способи притягнення кривдника до відповідальності; моделі

організації роботи з кривдником; структура і зміст корекційно-реабілітаційних програм.

З урахуванням міжнародного досвіду встановлено необхідність зміни всієї стратегії протидії домашньому насильству, починаючи з моделі реагування на випадки насильства й завершуючи моделями захисту прав жертв і розширення можливостей кривдників. Так, для вирішення першого завдання необхідною є перебудова системи діяльності дільничних інспекторів поліції у роботі з проблемними (конфліктними) сім'ями, посилення комунікації з населенням за місцем проживання. Для посилення захисту, соціальної й економічної безпеки жертв насильства упроваджується відселення кривдника. Третій напрям передбачає удосконалення програми роботи з кривдником, які не мають обмежуватись терапевтичним і корекційним змістом, а вони повинні мати реабілітаційну спрямованість. Невирішеним залишаються питання створення стандартів соціальної роботи з кривдниками.

Досвід реалізації корекційних програм в Україні дозволив встановити наявність ознак несприйняття інновації в нашому суспільстві, що зумовлює необхідність активізації просвітницької діяльності у цьому напрямі, а також вказує на необхідність продовження науково-методичної роботи над удосконаленням таких програм.

Нами пропонується розглядати корекційно-реабілітаційну спрямованість такої програми не як вплив на особистість з метою приведення до заданої норми, а як конструювання такої норми, що відповідає інтересам особистості. Це може бути досягнуте на основі застосування моделі самоорганізації, яка ґрунтується на проблемно-орієнтованому підході до соціальної роботи з кривдником. Соціальна робота з кривдником має відбуватись на засадах гендерного підходу.

Для виявлення шляхів удосконалення соціальної роботи з кривдником проаналізовано цільові, змістові й процесуальні особливості корекційних програм, запропонованих теоретиками й практиками. Ми

прийшли до висновків: 1) реалізація корекційної програми для кривдників має сполучатись із наданням соціальних послуг для задоволення життєвих потреб; 2) цільові, змістові й процесуальні особливості корекційних програм для підлітків і старшокласників не мають суттєвих відмінностей від програм для дорослих осіб; в основі корекційно-реабілітаційної роботи лежить особистісно-орієнтований підхід; 3) найбільш доцільною формою корекційно-реабілітаційної роботи з кривдником є групова робота, яка дозволяє запобігти опору, використати потенціал групи, забезпечити розвиток соціальних якостей.

На цій основі розроблена авторська програма корекційно-реабілітаційної роботи з кривдниками, у якій викладено основну ідею, мету і завдання, структуру і зміст, форми і методи соціальної роботи. Програма має чотири блоки: когнітивний і поведінковий, суб'єктивний і об'єктивний.

Також розроблено методичні рекомендації щодо корекційно-реабілітаційної роботи з кривдниками на засадах когнітивно-поведінкового підходу. За основу прийнято теоретичні засади психосоціальної роботи й когнітивної організації досвіду; положення й прийоми когнітивного підходу (А.Елліс), методи творчої діяльності, схема-терапію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барна М. Програма соціально-психологічного тренінгу з розвитку емпатійності. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 12. С.50-66.
2. Білоусова Н.М. Особливості психокорекції дитячої агресивності засобами арт-терапії. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Сер.: Психологічні науки, 2013. С. 3-6.
3. Бовть О. Проблема корекції агресивної поведінки дітей. *Рідна школа*. 1997. № 5. С. 40-43.
4. Гусейнов А.А. Понятие насилие и ненасилие. *Социально-психологические и медицинские аспекты жестокости*. 2003. №1-2 (3-4). С. 76-86.
5. Запобігання і протидія насильству в сім'ї: Методичні рекомендації для соціальних працівників. Київ: ДЦССМ, 2004. 192 с.
6. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаровська В.М., Булах Л.В., Журавель Т.В. та ін. / За заг. ред. Бондаровська В.М., Бордіян Я.І., Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. Київ: ТОВ Видавничий дім «КАЛИТА». 2014. 282 с.
7. Запровадження корекційних, розвивальних програм в умовах загальноосвітніх навчальних закладів : інформаційно-методичний збірник / упоряд. К. М. Муліка. Полтава : ПОІППО, 2009. 100 с.
8. Збірник корекційних програм з профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів /Укладач: СискоН.М. Хмельницький, НМЦ ПТО ПК у Хмельницькій області, 2014. 473 с.
9. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В.О., Журавель Т.В., Кочемировська О.О.,

- Нікітіна О.М., Христова Г.О. / За заг. ред. Журавель Т.В., Христова Г.О. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 238 с.
10. Климковецький М, Луценко Є. У соцслужбі розповіли, хто і в яких регіонах найчастіше скаржився на домашнє насильство у 2021 році. URL : <https://hromadske.ua/posts/u-socsluzhbi-rozpovili-hto-ta-v-yakih-regionah-najchastishe-skarzhivsya-na-domashnye-nasilstvo-u-2021-roci> (дата звернення 11.11.2022)
 11. Кулебякин Е.В. Психология социальной работы : учебное пособие. Владивосток : Изд-во Дальневосточного университета, 2004. 86с.
 12. Курносенко Н.О. Причини та профілактика агресивності у підлітків. URL: https://virtkafedra.ucoz.ua/imidg/kurnosenko_n.a..pdf (дата звернення 11.11.2022)
 13. Ломова Т.О. Психологічні особливості агресивної поведінки старшокласників та її корекція в процесі навчальної діяльності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук . 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Одеса. 2009. 24 с.
 14. Малкина-Пых И. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. Москва : Изд-во Эксмо, 2005. 960 с.
 15. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / Укладачі: Мустафаєв Г.М. Довгаль І.І. Київ, 2011. 192 с.
 16. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству : Монографія / А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка, В. В. Муранова та ін. / За заг. ред. А. О. Галай. Київ : КНТ, 2014. 160 с.
 17. Мінсоцполітики розробило проект Типової програми для постраждалих від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі осіб, а також проект змін до типової програми для

- кривдників. URL : <https://www.msp.gov.ua/news/20575.html> (дата звернення 11.11.2022)
18. Митева П. Техники кризисной интервенции как кризисного вмешательства. *KazNU Bulletin. «Pedagogical science» series*. 2012. № 2 (36). С.48-52.
 19. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї. 2001–2011 роки / Кол. авт.: О.М. Бандурка, О.Ф. Бондаренко, В.О. Брижик, та ін.; заг. ред. О.М. Бандурки, К.Б. Левченко; вступ. слово О.О. Зарубінського. Харків : Видавництво «Права людини», 2011. 240 с.
 20. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: додаток до навчально-методичного посібника для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Укладачі: Запорожцев А.В., Лабунь А.В., Заброта Д.Г., Басиста І.В., Дроздова І.В., Брижик В.О., Мусієнко О.М. Київ, 2012. 56 с.
 21. Овчарова Р.В. Практическая психология образования : учеб.пособие для студ. психол. фак. университетов. Москва: Академия, 2003. 448 с.
 22. Петрущик А. И. Человек как динамическое единство **факторов**. *Человек: философские аспекты сознания и деятельности*. Мн.: Наука и техника, 1989
 23. Права людини в Україні 2009-2010. Доповіді правозахисних організацій. URL : <http://old.helsinki.org.ua/index.php?id=1298361848> (дата звернення 11.11.2022)
 24. Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаренко Т.В., Гришко А.А., Журавель Т.В., Зверева І.Д. та ін. / За заг. ред. І.Д. Зверєвої. Київ : Версо 04, 2011. 672 с.
 25. Психология социальной работы : ученик для вузов. 2-ое изд. /под ред. М. А. Гулиной. Санкт-Петербург : Питер, 2017. 384 с.

26. Психосоціальна допомога в роботі з кризовою особистістю : навчальний посібник / наук. ред. та керівник проблем. групи Л.М.Вольнова. Київ, 2012. 275 с.
27. Програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї та основні засади її реалізації //Упоряд. О.Кочемировська, Г.Мустафаєв. Київ: Державний інститут розвитку сім'ї та молоді Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, 2010. 125 с.
28. Прокурорський нагляд за додержанням законів України щодо попередження насильства над дітьми: наук.-практ. посіб. / О.О.Кочемировська, О.М. Подільчак, О.Р. Севрук, Г.О. Христова. Київ: ТОВ «К.І.С.», 2010. 88 с.
29. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2005, № 52, ст.561
30. Про запобігання і протидію домашньому насильству. Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VII // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 5, ст.35
31. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю. Закон України від 21 червня 2001 року № 2558-III // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 42, ст.213
32. Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї». Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 р. № 3131/386
33. Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної

поліції України. Міністерство внутрішніх справ України № 124 від 25.02.2019

34. Про затвердження Типової програми для кривдників. Наказ Міністерства соціальної політики України від 01.10.2019 № 1434
35. Про попередження насильства в сім'ї. Закон України від 15.11.01 №2789-III
36. Психосоціальна робота с жєнщинами в условиях групового взаємодєйствиє / Под ред. Н. А. Рыбаковой. Псков: ПГПИ, 2003. 176с.
37. Рибачук В.М. Психологічні можливості корекції агресивної поведінки у підлітків. *Вісник ХНПУ ім. Г.С.Сковороди. Психологіє.* 2015. Випуск 51. С.180-190.
38. Робота з конкретними групами клієнтів. *Соцієльна робота: В 3-ч.* Київ : Вид дім «Києво-Могилянська академіє», 2004. /А.М.Бойко, Н.Б.Бондаренко, О.С.Брижовата та ін.; За ред Т.В.Семигіної та І.М.Григи. С.139-158.
39. Санніков О.І., Гайворонський В.А. Детермінанти специфічних проявів агресивності професіонала // Актуєльні проблеми психології особистості : теоріє, досвіт, практика : Матерієли Всеукраїнської науково-практичної конференції (28-29 квітня 2022 р.). / відп. ред. О. П. Саннікова. Одеса :ФОП Бєлий А.Є., 2022. С.148-158
40. Сергєєва К.В. Профілактика агресивної поведінки підлітків у центрі соцієльно-психологічної реабілітації. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. 13.00.05 – соцієльна педагогіка. Київ. 2016. 224 с.
41. Соцієльна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї. Навч.-метод. посібник. (в двох томах) Том 1. / За загальною

- редакцією Бандурки О.М., Левченко К.Б., Трубавіної І.М. Київ: Україна, 2011. 171 с.
42. Сборник материалов регионального конкурса «Лучшая методическая разработка по социальной практике 2016» / сост. Л.С.Раченкова. Барнаул, 2017. 108 с.
 43. Стандарти програми корекції девіантної поведінки підлітків віком 14–18 років, які мають досвід вживання психоактивних речовин / авт. А.Б. Бежан. Київ: Україна, 2015. 180 с.
 44. Статистика зашкалює – експертка про стрімке зростання випадків домашнього насильства в Україні URL : <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=97692> (дата звернення 11.11.2022)
 45. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навчальний посібник. Київ: ДЦССМ, 2002. 132 с.
 46. Федух І.С. Психологічні особливості проявів агресивності в ранньому юнацькому віці. Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 Педагогічна та вікова психологія. Київ, 2007. 28с.
 47. Формы и методы кризисной психотерапии: методические рекомендации. Москва, 1987. 21с.
 48. Холостова Е.И. Социальная работа с семьей: Учебное пособие. Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2007. 212 с.
 49. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ, 2018. 136 с.
 50. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ, 2021. 428 с URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2021.pdf> (дата звернення 11.11.2022)

Додаток А**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Гриниченко Катерина Валеріївна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

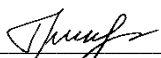
– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

15.10.2022
(дата)

(підпис)

Катерина Гриниченко
(ім'я, прізвище)

Методичні прийоми корекційно-реабілітаційної роботи з кривдниками на засадах когнітивно-поведінкового підходу

Метод катарсису. Якщо клієнт сумний і не приймає себе як особистість, фахівець спонукує його до афективної вербалізації свого стану і до розпачу. Коли клієнт у такому стані, тоді він починає себе жаліти, відбувається зміна неадаптивної думки щодо неприйняття власної особистості на вияв уваги до самого себе, до свого внутрішнього світу

Метод ідентифікації. Фахівець розповідає клієнту про іншого клієнта з подібними проблемами. Клієнт ідентифікує себе з героєм розповіді, жаліє його, і, як наслідок, самого себе. Це є передумовою зміни когнітивних установок.

Заохочення гетероагресії – переведення самозасудження у засудження інших. Гнів може надати відчуття сили і влади. Клієнт починає сприймати себе більш позитивно

Імагінальна техніка. Якщо клієнт скаржиться на те, що він щось не може зробити, то фахівець просить його уявити, що клієнт це може зробити, а потім стимулює клієнта спробувати це зробити у реальному житті.

Техніка зосередження на думках, які виникають у реальних психотравмуючих ситуаціях (спостереження *in vivo*). В імагінальній техніці (спостереження *in vitro*) під час терапевтичного сеансу клієнта просять за допомогою спогаду (уяви) відтворити психотравмуючу ситуацію. При цьому клієнта просять спостерігати за автоматичними думками, що виникають.

Метод розігрування ролей. Фахівець грає роль жорстокого критика. Клієнт йому передає власну позицію жорстокого самокритика.

Фахівець критикує клієнта його словами і думками. Клієнт починає усвідомлювати, де він «перегинає палку» у власній критиці.

Метод трьох стовпчиків. У першому стовпчику описується ситуація. У другому – неадаптивні думки. У третьому – коректуючі думки. Це метод дослідження неадаптивних думок і систематизації, формування адаптованих думок.

Реатрибуція. Клієнт заохочується до формулювання і перевірки інших пояснень причин подій. Особливо корисна ця техніка тоді, коли клієнт у всьому себе звинувачує. Техніка реатрибуції заохочує клієнта до перевірки реальності і пошуку адекватної атрибуції відповідальності шляхом перевірки всіх факторів, які впливають на ситуацію.

Перевизначення. Дозволяє більш адаптованим чином визначити проблему “Ніхто не приділяє мені увагу”. Це можна переформулювати: “Я потребую того, щоб інші простягнули мені руку і піклувалися про мене”.

Децентрація. Використовується у роботі з клієнтами, які помилково переконані, що перебувають у центрі будь-якої уваги. У таких клієнтів запитують: “Як інші люди, зокрема дружина, може читати Ваші думки?” Клієнта заохочують до перевірки цієї думки. Так, «один студент дуже соромився говорити (відповідати в аудиторії), тому що був переконаний, що одногрупники постійно дивилися на нього і насміхалися. Під час терапії йому дали завдання спостерігати за одногрупниками замість того, щоб фокусуватися на власних емоціях. У результаті він прийшов до інших думок».

Техніка запитань готується таким чином, щоб клієнт міг просуватися до глибинних, погано усвідомлюваних неадаптованих переконань. Наприклад, клієнт скаржиться на те, що він тривалий час не зважувався на одруження із жінкою, і це спричиняло внутрішню і міжособистісну напругу. Питання типу: “Що в цьому поганого?”, “Що

Вас лякає?” послідовно призводять до відповідей: “Я втрачаю волю”, “Я втрачаю можливість знайти іншу, кращу жінку” і т.д.

Метод Кьюбінгу. Кьюбінг (Cubing) - це техніка, що допомагає досліджувати різні сторони теми, тим самим змушуючи клієнта глибше продумати проблему й знайти потрібний фокус. Кьюбінг може використовуватися для поглиблення розуміння якоїсь проблеми. Назва техніки пояснюється тим, що для того, щоб описати куб, потрібно подивитися на кожний його бік, тобто шість разів змінити думку. Кьюбінг ставить перед вами завдання досліджувати щонайменше шість різних точок зору на предмет чи ідею.

Інструкція. Для початку візьміть невеликий тривимірний предмет, який має якусь не зовсім просту форму. Поставте його перед собою та протягом 2 хвилин пишть про те, що ви бачите. Коли час мине, поверніть його іншою стороною і пишть ще 2 хвилини про ту сторону, яку ви бачите тепер. Продовжуйте повертати предмет і писати, доки не опишете його з шести сторін. Чесно стежте за часом і не засмучуйтеся, якщо вам здається, що писати вже нема про що - просто продовжуйте писати далі. Поставте собі за мету дізнатися якнайбільше — як про цей предмет, так і про свої описові здібності.

Наступним кроком виберіть не конкретний об'єкт, а нематеріальну тему, концепцію чи ідею (наприклад, тему організації сімейного побуту). Так само пишть рівну кількість часу про кожну з шести сторін цієї теми. Намагайтеся написати не менше ніж про шість сторін, навіть якщо спочатку вам спадає на думку тільки дві-три.

Для того, щоб перемикатися між різними сторонами теми, можна використовувати такі питання:

1. Опис: що являє собою ця тема, які властивості має?
2. Порівняння: з чим можна порівняти цю тему, які інші теми вона схожа і чим відрізняється?

3. Асоціації: Що спадає на думку у зв'язку з нею? Пишіть про будь-які зв'язки — асоціативні, причинно-наслідкові, символічні, ірраціональні тощо.

4. Аналіз: З яких частин складових вона складається? З чого і в якому контексті виникає, до яких тем веде?

5. Використання: Кому і навіщо корисна ця тема? Чи можна перенести її до інших областей?

6. Оцінка: які можуть бути аргументи за і проти цієї теми? Чим вона цікава вам? Чим може бути цікава іншим?

В результаті такої роботи ви можете поглибити своє розуміння теми та зробити чіткіше свою позицію щодо неї, відкрити для себе нову точку зору, виявити нові напрямки для дискусії. Кьюбінг також допоможе протестувати, наскільки тема багата змістом, визначити найцікавіший бік теми та вибрати ваш основний фокус.

Метод «Переворот»

Наше матеріальне життя – це постійна боротьба з хаосом. Єдине, що відбувається само собою, це ентропія. А ось у світі думки все навпаки. Світ думки - це антилабіринт, де, куди не підеш - скрізь вихід. Але як потрапити до цього «світу навпаки»? Дуже просто: перевернути світ звичайний. Все, що для цього потрібно, - це трохи сміливості і здатність знаходити сенс у речах, які на перший погляд здаються абсурдними. А як інструмент можна використовувати методику, описану, зокрема, Едвардом де Боно та Майклом Мікалко, яка так і називається: переворот (reversal).

Переворот допомагає в багатьох ситуаціях, які, на перший погляд, здаються тупиковими. Відчуття глухого кута може виникнути від того, що напрям пошуків зазвичай задано нашими припущеннями і домислами, і раптом виявляється, що виходу в цьому напрямі немає. Або через те, що незрозуміло, в який взагалі бік піти. Або через те, що проблемна ситуація привела нас у стан ступору. У всіх цих випадках

переворот пропонує використовувати наші припущення як точку архімедову опори, від якої можна відштовхнутися, щоб почати рух. Едвард де Боно у зв'язку з цим наводить просту, але яскраву метафору плавця, який, допливши до стінки басейну, відштовхується від неї.

Послідовність кроків у «Перевороті» виглядає так.

1. Сформулювати завдання.

2. Перелічити всі припущення та припущення, що виникають навколо цього завдання. Це можуть бути припущення, зроблені при його формулюванні, або прийняті підходи до вирішення таких завдань, або припущення, що належать до якихось елементів завдання.

3. Перевернути всі ці припущення. При цьому чи будуть вони перевернуті догори ногами, задом наперед або вивернуті навиворіт, нас турбує найменше.

4. Взяти кожне перевернене припущення та запитати себе, як зробити його можливим. Що має статися для того, щоб це мало сенс? Ця операція повинна бути зроблена з усіма, в тому числі і особливо з найбільш неймовірними перевертнями.

5. Ну і, природно, необхідно відразу фіксувати всі ідеї, що виникають. Для цього зручно використовувати майндмэпінг. Оцінку та відбір ідей краще робити дещо пізніше.

Один із класичних прикладів цього методу наводить Езоп: птах, який не міг дістати дзьобом до дна глека, кидав туди каміння, поки вода не піднялася. Найпростіший сучасний приклад – робота магазину. Припущення, що продавець обслуговує покупців, раніше здавалося непорушним. Варіанти перевороту: покупець обслуговує продавця, покупців обслуговує не продавець, продавець є покупцем, продає покупець, купівлі взагалі не відбувається... Багато з цих варіантів сьогодні реалізовано в супермаркетах, автозаправках, інтернет-магазинах, МЛМ-пірамідах і таке інше.

Метод фрірайтингу.

Суть методу полягає в тому, що він дозволяє витягти з вашого мозку необхідну та перероблену (мозком) інформацію для вирішення проблеми, тобто рішення, яке придатне саме для вас. Цікаво, що воно знаходиться у вашій «підсвідомості», рухається в «паралельному мисленні».

Техніка фрірайтинга зводиться до того, що ви, перебуваючи у певному стані (або настрої) швидко і не роздумуючи, записуєте все, що відбувається у вашому креативному мозку. Фактично це буде виглядати як набір слів та фраз. Причому і одному сеансі фрірайтингу можуть вискакувати слова з різних завдань, тобто, мозок може стрибати з однієї проблеми на іншу.

Правила фрірайтингу. Не докладайте зусиль понад свої звичайні можливості. Підходьте до роботи в хорошому, спокійному настрої. І пам'ятаєте ви пишеть не закінчений літературний шедевр, і не намагаєтесь зараз вирішити вашу проблему правильно. Працюйте на 90%.

Пишіть швидко, не зупиняючись. Швидкопис не дозволяє вам відволікатися на роздуми та осмислення написаного. Не заважайте руці писати. Пишіть з максимально можливою швидкістю, і ваш мозок почне генерувати дивовижні ідеї. Якщо ви раптом запнулися, повторюйте останнє слово, поки процес не відновиться. А щоб не збивати руку, пишете останнє слово, повторюючи знову і знову

Обмежте час сеансу фрірайтинг. Для відліку часу використовуйте безшумний таймер, щоб сторонній звук не відволікав вас (я використовую свій смартфон). Вам не можна зупинятися, поки не пролунає дзвінок. Тому ставте розумний час у межах 10 – 20 хвилин. Перевищувати встановлений час можна, якщо мозок продовжує видавати ідеї, але не перевтому. Те, що «засіло» у вашій голові нікуди не подінеться, «вискочить» у наступному сеансі.

Найцікавіші ідеї найчастіше приходять у другій половині сеансу, коли ви розганяєтеся так, що розум відключається, а мозок видає «на ура» чудові ідеї.

Пишіть так, як ви думаєте, а не кажете. Спочатку це може не вийти. Намагайтеся не проговорити почуте в голові, не пишіть правильно і красиво, не стежте за правописом.

Зверніть увагу. Якщо не можете почати сеанс, переключіть свою увагу, поставивши собі якесь питання, і почніть відповідати на нього, адже зовсім не важливо з чого ви почнете. Питання може бути по темі вирішуваного вами завдання, але викладене простою, легкою мовою і мінімально конкретною, щоб не сковувати політ фантазії (наприклад: як збільшити привабливість об'єкта рішення; на чому я застряг). Але краще зовсім абстрактне питання: що сказала мені перша зустрічна людина; про що я думав, коли піднімався на ліфті; як справи в друга тощо. Можуть бути питання конкретні, але універсальні (чому; що далі буде; що буде, якщо...). Складіть список із 20-30 симпатичних та зрозумілих вам питань. Пам'ятайте: питання ви запишете і з нього, не зупиняючись, починаєте сеанс.

Метод імідж-стрімінгу.

Суть полягає в словесному описі спонтанного потоку образів, що постійно присутній на задньому плані нашої свідомості. Таким чином, імідж-стрімінг поєднує образний і словесний стилі мислення і одночасно дозволяє включити в роботу величезні ресурси, що знаходяться за порогом свідомості.

Для імідж-стрімінгу знадобиться слухач чи хоча б диктофон. Базова техніка дуже проста.

1. Зручно сядьте, закрийте очі та розслабтеся.
2. Почніть описувати вголос всі образи, що виникають у вашій свідомості. Важливі елементи техніки: Описуйте ці образи якомога детальніше і багатше. Описуйте не лише зовнішній вигляд предметів,

а й фактуру, колір, смак, запах, відчутні відчуття тощо. Використовуйте якнайбільше прикметників. Говоріть якнайшвидше, не перериваючись. Намагайтеся вдягати свої слова у закінчені речення. Звертайте увагу на появу нових образів та зміни у вже існуючих та описуйте їх. Не намагайтеся створити впорядковану історію, просто йдіть разом із потоком. Чим більше вас здивує побачене, тим більша ймовірність отримати зі свого внутрішнього світу свіжу інформацію та нові ідеї. Підсумуйте отриманий досвід на іншому носії (запишіть у комп'ютер / узагальніть на папері або заповніть бланк зворотного зв'язку / розкажіть іншій людині). Це дасть нові точки зору та інсайти і допоможе виявити сенси чи асоціації, які не були для вас очевидними під час перегляду.

Імідж-стрімінг у базовій версії сприяє розвитку творчих здібностей, інтуїції та інтелекту. Базова техніка є основою більш спеціалізованих методів. Імідж-стрімінг для вирішення творчих завдань призначений для роботи над конкретними завданнями або проблемами, що потребують нових ідей та нових рішень.

1. Запишіть у вигляді питання завдання, над яким ви працюватимете.
2. Зручно сядьте, закрийте очі та розслабтеся.
3. Почніть описувати потік образів, як у базовій техніці приблизно протягом 5 хвилин.
4. Виберіть будь-який предмет, який вам представляється зараз. Уявіть собі, що ви кладете на нього руку і уважно вивчаєте його. Запитайте, чому він тут як частина відповіді на ваше запитання. Звертайте увагу на зміни картини та не забувайте їх описувати.
5. Тепер вам потрібно побачити інший потік образів, що повністю відрізняється від першого. Завдання цього другого потоку – показати вам відповідь на ваше запитання іншим способом. Для цього повторіть кроки 3-4 та описуйте новий потік протягом 2-3 хвилин. Нарешті, перейдіть на третій потік і описуйте його протягом хвилини.

6. Закінчивши, згадайте всі 3 потоки і виділіть у цих трьох сценах спільні елементи - часто ці саме вони містять відповідь на ваше запитання. Співвіднесіть ці спільні елементи з вашим питанням і визначте, як вони можуть бути відповіддю на ваше запитання.
7. Узагальніть увесь досвід на іншому носії, як у базовій техніці.
8. Отримавши рішення, ви можете перевірити, наскільки воно правильне, зробивши імідж-стрімінг з наступними питаннями:
Як я можу переконатися, що ця відповідь направляє мене на правильний шлях? (Завдання – знайти спосіб оцінки або тестування рішення). Що ще мені потрібно знати у цьому контексті? (Завдання – знайти «білі плями» у рішенні). Який перший добрий практичний крок до вирішення мого завдання я можу зробити, виходячи з цієї відповіді? (Завдання – конкретизувати рішення).

Техніка складання ментальних карт

Майндмеппінг (mindmapping, ментальні карти) – це зручна і ефективна техніка візуалізації мислення і альтернативного запису. Техніка пропонує нам перестати боротися з собою і почати допомагати своєму мисленню. Для цього потрібно тільки виявити незаперечний зв'язок між ефективним мисленням і пам'яттю і запитати себе, що саме сприяє запам'ятовуванню.

Карти пам'яті (*англ. Mind map*) – спосіб зображення процесу загального системного мислення за допомогою схем, а також зручна техніка альтернативного запису. Карти пам'яті використовуються для створення, візуалізації, структуризації і класифікації ідей, а також як засіб для вирішення завдань, ухвалення рішень. Карта пам'яті реалізується у вигляді діаграми, на якій зображені слова, ідеї або інші поняття, зв'язані гілками, що відходять від центрального поняття або ідеї. У основі цієї техніки лежить принцип «радіантного мислення», що відноситься до асоціативних розумових процесів, відправною крапкою або точкою дотику яких є центральний об'єкт. (*Радіант - точка небесної*

сфери, з якої як би виходять видимі шляхи тіл з однаково направленими швидкостями, наприклад, метеоритів одного потоку). Це показує нескінченну різноманітність можливих асоціацій і отже, невичерпність можливостей мозку. Подібний спосіб запису дозволяє карті пам'яті необмежено рости і доповнюватися.

Поради з техніки створення ментальних карт

- 1 Важливо розміщувати слова на гілках, а не в ромбах і паралелепіпедах тощо. Важливо і те, що гілки повинні бути живими, гнучкими, загалом, органічними. Малювання ментальної карти в стилі традиційної схеми повністю заперечує ідеї майндмеппінгу. Це сильно ускладнює рух погляду по гілках і вносить багато зайвих однакових, а отже монотонних, об'єктів.
- 2 Писати на кожній лінії тільки одне ключове слово. Кожне слово містить тисячі асоціацій, тому склеювання слів зменшує свободу мислення. Роздільне написання слів може привести до нових ідей.
- 3 Довжина лінії повинна дорівнювати довжині слова.
- 4 Пишіть друкованими літерами, якомога ясно і чітко.
- 5 Варіювати розмір літер і товщину ліній залежно від ступеня важливості ключового слова.
- 6 Обов'язково використовуйте різні кольори для основних гілок. Це допомагає цілісному і структурованому сприйняттю.
- 7 Часто використовувати малюнки і символи (для центральної теми малюнок обов'язковий). Іноді ментальна карта взагалі може цілком складатися з малюнків.
- 8 Прагнути такої організації простору, щоб не залишалось порожнього місця, а гілки не розміщувалися щільно. Для невеликої ментальної карти використовуйте аркуш формату А4, для великої теми – А3.
- 9 Гілки, що розрослися, можна укласти в контури, щоб вони не змішувалися з сусідніми гілками. Розташовувати лист горизонтально. Таку карту зручніше читати